

**TEISĖ NEBŪTI KANKINAMAM IR NEPATIRTI ŽIAURAS,
NEŽMONIŠKO AR ŽEMINANČIO ELGESIO AR NEBŪTI TAIP
BAUDŽIAMAM: PROBLEMINIAI KALINIMO SĄLYGŲ
UŽTIKRINIMO ASPEKTAI**

Mokslo studija

Lietuvos teisės instituto mokslo tyrimai

**TEISĖ NEBŪTI KANKINAMAM IR NEPATIRTI ŽIAURAS,
NEŽMONIŠKO AR ŽEMINANČIO ELGESIO AR NEBŪTI TAIP
BAUDŽIAMAM: PROBLEMINIAI KALINIMO SĄLYGŲ
UŽTIKRINIMO ASPEKTAI**

MOKSLO STUDIJA

Dr. Simonas NIKARTAS

2013/Vilnius

Tyrimo vadovė ir mokslinė redaktorė dr. Lina Beliūnienė

Autorius

Dr. Simonas Nikartas

Mokslo studija „Teisė nebūti kankinamam ir nepatirti žiauraus, nežmoniško ar žeminančio elgesio ar nebūti taip baudžiamam: probleminiai kalinimo sąlygų užtikrinimo aspektai“ yra tyrimo „Žmogaus teisės Lietuvoje“ dalis. Mokslo studijoje identifikuojamos bei analizuojamos turinčios trūkumų ir todėl valstybės pirmiausia koreguotinos kalinimo sąlygų teisinio reguliavimo ir jų praktinio užtikrinimo sritys. Autoriaus išryškinti ir nagrinėjami kalinių teisės nebūti kankinamiems ir nepatirti žiauraus, nežmoniško ar žeminančio elgesio ar nebūti taip baudžiamiems užtikrinimo probleminiai aspektai – teisinio reguliavimo atitiktis tarptautiniams standartams spragos nustatant kalinių fizines ir gyvenimo, maitinimosi ir higienos sąlygas; garantuojant kalinių saugumą; laisvės apribojimo įstaigose esančių pažeidžiamų asmenų apsaugą bei reagavimą į nusikalstamas veikas, discipliną ir baudimą šiose įstaigose. Studijos pabaigoje pateikiamos išvados bei rekomendacijos įstatymų leidejui.

Pasiūlymus, pastabas, komentarus prašome siųsti Lietuvos teisės instituto Teisinės sistemos tyrimo skyriaus mokslo darbuotojai dr. Linai Beliūnienei el. pašto adresu lina@teise.org.

Recenzantai:

Dr. Jolanta Aleknevičienė, Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija
Prof. dr. Andrius Nevera, Mykolo Romerio universitetas

Mokslo studija apsvairstyta ir rekomenduota publikuoti Teisės instituto tarybos 2013 m. sausio 4 d. nutarimu Nr. 1.

Ankštoji g. 1 A, LT-01109 Vilnius
Tel./faks. (+370 5) 249 75 91
info@teise.org, www.teise.org

ISBN 978-9986-704-20-1 (Internetinis leidinys)

© Lietuvos teisės institutas, 2013

TURINYS

TYRIMO VADOVĖS ŽODIS.....	4
ĮVADAS.....	8
I. TEISĖS NEBŪTI KANKINAMAM IR NEPATIRTI ŽIAURAS, NEŽMONIŠKO AR ŽEMINANČIO ELGESIO AR NEBŪTI TAIP BAUDŽIAMAM SAMPRATA.....	9
II. ŽMOGAUS TEISĖS NEPATIRTI KANKINIMŲ, NEŽMONIŠKO IR ŽEMINANČIO ELGESIO UŽTIKRINIMO SITUACIJA LIETUVOS KALINIMO ĮSTAIGOSE 2008–2012 M.....	13
III. TEISINIO REGULIAVIMO ATTIKTIES TARPTAUTINIAMS STANDARTAMS SPRAGOS.....	16
3.1. Kalinių fizinės gyvenimo sąlygos.....	18
3.2. Higienos ir maitinimo sąlygos.....	20
3.3. Kalinių saugumo užtikrinimas.....	21
3.4. Pažeidžiamų asmenų apsauga.....	23
3.5. Žmogaus teisių standartai, susiję su reagavimu į nusikalstamas veikas, disciplina ir baudimu.....	24
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	26
NAUDOTI ŠALTINIAI.....	27
SUMMARY.....	31

Tyrimo vadovės žodis

Šioje studijos dalyje siekiama paaiškinti Lietuvos teisės instituto atlikto žmogaus teisių tyrimo tikslą, šio tyrimo aktualumą ir atskleisti, kaip šis tyrimas buvo atliekamas.

Mokslo studijų serija „Žmogaus teisės Lietuvoje“ sudaro septynios studijos, kuriose nagrinėjama pilietinių, politinių, ekonominių ir socialinių teisių padėtis. Daugiausia dėmesio atkreipiama į aktualiausius probleminius šių teisių užtikrinimo Lietuvoje 2008–2012 m. aspektus.

Mokslo studijų tikslas – sistemingai ištirti žmogaus teisių padėtį Lietuvoje. Siekiant šio tikslo, apžvelgiama atskirų žmogaus teisių teisinio reguliavimo ir jų praktinio užtikrinimo būklė; taip pat atliekama problemiškesnių žmogaus teisių teisinio reguliavimo bei jų praktinio užtikrinimo sričių analizė ir pateikiamos rekomendacijos, kaip tobulinti šias sritis.

Sistemingo žmogaus teisių užtikrinimo Lietuvoje 2008–2012 m. tyrimo idėją pirmiausia paskatino siekis tęsti 2005 m. Teisės instituto atliktą šios temos analizę¹. Juo labiau šiam darbui įkvėpė ir tai, kad pastaruoju metu Lietuvoje dažniau atliekami atskirų žmogaus teisių įgyvendinimo tyrimai², o studijose minimu laikotarpiu Lietuvoje nedaug išleista mokslo darbų, kuriuose žmogaus teisės būtų nagrinėjamos kaip sistema³. Dar daugiau – nėra mokslo darbų, analizuojančių padėtį aptariamoje srityje 2008–2012 m.⁴ Įgyvendinant kilusią idėją, mokslo studijų serijoje žmogaus teisių tema nagrinėjama aprėpiant platų žmogaus teisių spektrą (pilietines, politines, ekonomines ir socialines teises⁵), atsižvelgiant į žmogaus teisių sąsajas, taip pat konkrečių teisių aspektu analizuojant aktualiausias atskirų visuomenės grupių problemas, lyginant ir vertinant šių teisių teisinio reguliavimo bei jo praktinio užtikrinimo visumą. Būtent konkrečiais didžiosios daugumos konstitucinių žmogaus teisių užtikrinimo pavyzdžiais, o ne

¹ Žmogaus teisės Lietuvoje. Leidinys parengtas pagal JTVP programos „Parama įgyvendinant Nacionalinį žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veiksmų Lietuvos Respublikoje planą“. Vilnius: Naujos sistemos, 2005.

² Išsamesnė mokslinė studijoje nagrinėjamo laikotarpio žmogaus teisių įgyvendinimo analizė pateikiama, pavyzdžiui, S. Kirchner 2012 m. apgintoje disertacijoje „Europos žmogaus teisių konvencijos 2 straipsnio 1 dalies 1 sakinio taikymas prenatalinėje stadijoje“ (apie negimusius vaikus teisę į gyvybę pagal Konvencijos 2 (1) straipsnį); P. Čelkio 2011 m. disertacijoje „Visuomenės sveikatos priežiūros teisinis reguliavimas įgyvendinant teisę į sveikatos apsaugą“; L. Štarienės 2010 m. monografijoje „Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją“; E. Venckienės 2009 m. disertacijoje „Žmogaus orumas kaip teisinė kategorija“; D. Vitkauskaitės-Meurice 2009 m. disertacijoje „Individualios peticijos teisė ir jos įgyvendinimas tarptautinėje teisėje“; 2008 m. D. Poškos disertacijoje „Asmens teisė į teisminę gynybą ir jos įgyvendinimo probleminiai aspektai Lietuvos administraciniuose teismuose“. Kalbant apie kitas publikacijas, reikėtų paminėti, kad Lietuvai pagal tarptautinius dokumentus tarptautinėms institucijoms teikiamose ataskaitose apie žmogaus teisių įgyvendinimo Lietuvoje padėtį taip pat aptariama tik tam tikros rūšies, o ne visų rūšių žmogaus teisių (arba atskirų visuomenės grupių narių teisių) užtikrinimo padėtis. Pavyzdžiui, Lietuvos pranešimai apie priemones, kurių ji ėmėsi įgyvendindama Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto nuostatas; Lietuvos Respublikos ataskaitos apie Jungtinių Tautų tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto įgyvendinimą Lietuvoje; Lietuvos Respublikos ataskaitos dėl Europos socialinės chartijos (pataisytos) įgyvendinimo.

³ Pavyzdžiui, 2012 m. L. Marcinkutės apginta daktaro disertacija „Žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto dermė Lietuvos nacionalinėje žmogaus teisių politikoje“, 2010 m. L. Beliūnienės disertacija „Žmogaus teisių kaip konstitucinių vertybių apsauga Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje“.

⁴ Nors paminėtinas, pavyzdžiui, 2008 m. parengtas žmogaus teisių būklės tyrimas (Fundamental Rights in Europe and North America. Suppl. 13: Lithuania. Edited by by Albrecht Weber. Ragulskytė-Markovienė R., Baranskaitė A. (nacionaliniai koordinatoriai). Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2008), jame pateikiamas iki 2008 m. Lietuvoje vyravusios žmogaus teisių padėties vertinimas.

⁵ Asmens kultūrinių teisių užtikrinimo nagrinėjimas, taip pat procesinių garantijų asmenims, traukiamiems teisinėn atsakomybėn, tyrimas, kaip žmogaus teisių būklės sudedamoji dalis numatomas atlikti šiais metais ir bus paskelbtas Instituto paruoštų mokslo studijų pagrindu parengtoje monografijoje.

pagal konkrečius kriterijus⁶ atrinktų nagrinėti tik tam tikrų žmogaus teisių apžvalga⁷ pristatomos mokslo studijos skiriasi nuo ankstesniųjų darbų žmogaus teisių Lietuvoje tema. Studijose nagrinėjamos šios teisės ir jų garantijos: asmens neliečiamumo garantijos, įsitikinimų išraiškos ir informacijos laisvė, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė, teisė į privatumo neliečiamumą, teisė dalyvauti valdant savo šalį, teisė į teisingą teismą, teisė į nuosavybės neliečiamumą, ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva, vartotojų teisės, teisė į darbą, teisė į socialinę apsaugą, šeimos teisė į apsaugą, teisė į sveikatos apsaugą, teisė į sveiką aplinką. Teisių išdėstymas atskiromis studijomis pasirinktas atsižvelgus į artimas studijose analizuojamų teisių saugomas vertybes.

Žmogaus teisių užtikrinimo padėties Lietuvoje 2008-2012 m. sistemingas tyrimas nulemtas prielaidos, kad Lietuvos Respublikos teisės sistemoje ir praktikoje nėra įtvirtintos tinkamos žmogaus teisių garantijos. Šią išvargą skatina bent keletas faktų. Visų pirma, nustatytas didelis – net 50 – Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008-2012 m. Lietuvos atžvilgiu konstatuotų žmogaus teisių pažeidimų skaičius šio Teismo nagrinėtose bylose, nors jis kasmet ir nežymiai mažėja. Iš viso aptariamuoju laikotarpiu minimo Teismo pripažinti šių teisių ir teisių garantijų pažeidimai: 16 proceso trukmės pažeidimo atvejų, 12 teisės į teisingą teismą pažeidimo atvejų, 6 teisės į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą pažeidimo atvejai, 4 veiksmingo tyrimo stokos atvejai, 3 nuosavybės apsaugos pažeidimo atvejai, 2 nežmoniško ar žeminančio elgesio atvejai, 2 teisės į veiksmingą priemonę pažeidimo atvejai, po 1 teisės į gyvybę, diskriminacijos draudimo, teisės į laisvus rinkimus pažeidimo atvejį⁸. Svarbu ir tai, kad nurodytų teisių pažeidimų struktūra, palyginus su bendru Lietuvos atžvilgiu fiksuotų pažeidimų skaičiumi nuo 1959 m. iki 2012 m. keičiasi tik nedidele dalimi: Teismas prieš Lietuvą priėmė 68 sprendimus, kuriuose nustatė bent vienos teisės pažeidimą: 25 proceso trukmės pažeidimų atvejus, 19 teisės į laisvę ir saugumą pažeidimų atvejus, 18 teisės į teisingą teismą pažeidimų atvejus, 13 teisės į

⁶ Pažymėtina, kad 2009 m. tyrimas, kurį atliko Žmogaus teisių stebėjimo institutas, parengtas atsižvelgiant į „konkrečių žmogaus teisių svarbą, įtvirtinant atvirą demokratinę visuomenę, atskirų žmonių grupių pažeidžiamumą ir ribotą gebėjimą apsaugoti savo teises“ ir pagal tai formuluojant tuometines šio Instituto prioritetines darbo sritis. Žr.: Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007–2008: apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2009 [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/Apzvalga_2007-2008_20090609.pdf> (prisijungta 2012 m. lapkričio 28 d.). Prioritetinėmis Instituto veiklos sritimis grindžiamas ir 2011 m. Žmogaus teisių stebėjimo instituto atlikta žmogaus teisių įgyvendinimo apžvalga. Žr.: Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2009–2010: apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2011 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/Apzvalgos/Apzvalga_2009-2010_su%20virseliu_FINAL.pdf> (prisijungta 2012 m. lapkričio 28 d.).

⁷ 2011 m. Žmogaus teisių stebėjimo instituto žmogaus teisių įgyvendinimo apžvalgoje nagrinėjami šie probleminiai aspektai: kankinimo, nežmoniško, žeminančio elgesio draudimo, lygių galimybių politikos įgyvendinimas, teisė į teisingą teismą, saviraiškos laisvė, teisė į politinį dalyvavimą, teisė į privatų ir šeimos gyvenimą, asmenų, priklausančių pažeidžiamoms grupėms, teisės; 2009 m. parengtame žmogaus teisių įgyvendinimo leidinyje apžvelgti teisės į politinį dalyvavimą, teisės į saviraiškos laisvę, teisės į privataus gyvenimo gerbimą, teisės į teisingą teismą, diskriminacijos, rasizmo, antisemitizmo ir kitų neapykantos apraiškų, moterų, vaiko teisių, neįgalųjų teisių, įkalintų asmenų teisių, pacientų teisių klausimai. Žr.: Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2009–2010: apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2011; Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007–2008: apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2009. Palyginti gausesnis teisių sąrašas (t. y. teisės į gyvybę, fizinį ir psichinį neliečiamumą, žmogaus orumą (taip pat ir teisės į sveikatą), teisės į laisvę ir saugumą (taip pat judėjimo laisvės, teisės į privatumą, būsto apsaugos, pašto ir telekomunikacijų konfidencialumo, teisės į duomenų apsaugą), pagrindinių komunikavimo teisių, sąžinės, įsitikinimų, religijos laisvių, santuokos ir šeimos apsaugos, išsilavinimo, mokymo, mokslo ir dėstymo laisvės, teisės į nuosavybės apsaugą, laisvės prekiauti ir konkuruoti, įsisteigimo laisvės, laisvės pasirinkti profesiją, teisės ieškoti prieglobsčio padėtis) pasirinktas analizuoti minėtame leidinyje *Fundamental Rights in Europe and North America*. Suppl. 13: Lithuania. Edited by Albrecht Weber. Ragulskytė-Markovienė R., Baranskaitė A. (nacionaliniai koordinatoriai). Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2008.

⁸ 2008 m. duomenis žr. European Court of Human Rights Statistics. Violations by Article and by Country. European Court of Human Rights Annual Report 2011 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/D5B2847D-640D-4A09-A70A-7A1BE66563BB/0/ANNUAL_REPORT_2008.pdf> (prisijungta 2012 m. gruodžio 31 d.). 2009 m. duomenis žr. European Court of Human Rights Statistics. Violations by Article and by Country. European Court of Human Rights Annual Report 2009 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/C25277F5-BCAE-4401-BC9B-F58D015E4D54/0/2009_Annual_Report_Final.pdf> (prisijungta 2012 m. gruodžio 31 d.). 2010 m. duomenis žr. European Court of Human Rights Statistics. Violations by Article and by Country. European Court of Human Rights Annual Report 2010 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/596C7B5C-3FFB-4874-85D8-F12E8F67C136/0/TABLEAU_VIOLATIONS_2010_EN.pdf> (prisijungta 2012 m. gruodžio 31 d.). 2011 m. duomenis žr. European Court of Human Rights Statistics. Violations by Article and by Country. European Court of Human Rights Annual Report 2011 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/77FF4249-96E5-4D1F-BE71-42867A469225/0/2011_Rapport_Annuel_EN.pdf> (prisijungta 2012 m. gruodžio 31 d.). 2012 m. duomenis žr. European Court of Human Rights Statistics. Violations by Article and by Country. European Court of Human Rights Annual Report 2012 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/9A8CE219-E94F-47AE-983C-B4F6E4FCE03C/0/2012_Rapport_Annuel_EN.pdf> (prisijungta 2013 m. vasario 14 d.).

privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą pažeidimo atvejų, po 5 nuosavybės apsaugos ir nežmoniško ar žeminančio elgesio atvejus, 4 veiksmingo tyrimo stokos atvejus, 3 diskriminacijos draudimo pažeidimo atvejus, 2 teisės į veiksmingą priemonę pažeidimo atvejus, po 1 teisės į gyvybę, teisės į laisvus rinkimus pažeidimo atvejį.⁹ Vadinasi, turi būti atkreiptas dėmesys į įsisenėjusias išvardintų teisių sričių problemas.

Darant prielaidą apie žmogaus teisių garantijų netinkamumą (jų nepakankamumą), atsižvelgta ir į tai, kad valstybėje nesprenžiamas procesinių žmogaus teisių garantijų papildymo klausimas. Lietuva iki šiol stokoja veikiančio konstitucinio skundo instituto, kuris galėtų padėti siekiant veiksmingiau nustatyti potencialiai nekonstitucines teisės sistemos normas bei įveikti teismų nenorą kai kuriais atvejais inicijuoti pagrįstų asmenų prašymų konstitucinės justicijos institucijai teikimą ir, tikėtina, šiuo požiūriu geriau gintų žmogaus teises. Nors pažymėtina ir tai, kad iki šiol įstatymų leidėjo vienu ar kitu aspektu neįgyvendinti per studijose nagrinėjamą laikotarpį Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo priimti net 15 su įvairių žmogaus teisių įgyvendinimu susijusių sprendimų, kuriais konstatuotas teisės normų prieštaravimas Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir (arba) įstatymams.¹⁰

Dar daugiau, matyti, kad nors nacionalinės žmogaus teisių institucijos steigimo būtinybė mokslinėje literatūroje pabrėžta dar 2006–2007 m.,¹¹ jos įgyvendinimas kol kas juda pernelyg mažais žingsneliais – dėl jos, kaip papildomos institucinės žmogaus teisių garantijos, sprendimas galutinai dar nepriimtas. Tokia institucija galėtų stebėti ir analizuoti bendrą žmogaus teisių situaciją šalyje, teikti pasiūlymus ir patarimus valstybės valdžios institucijoms šioje srityje, užsiimti visuomenės šviečiamąja veikla ir kt. Šiai institucijai priskyrus daug sričių apimančią kompetenciją, būtų skatinama tobulinti žmogaus teisių apsaugą ir gynimą.

Pagal šiuos faktus, rengiantis atlikti aptariamą žmogaus teisių tyrimą, numatyta išskirti konkrečias problemiškausias žmogaus teisių teisinio reguliavimo bei jų praktinio užtikrinimo sritis, jas išnagrinėti ir suformuluoti rekomendacijas įstatymų leidėjui, kaip pagerinti padėtį.

Studijose atskirų teisių užtikrinimo situacijos analizė pradedama atskleidžiant, autorių manymu, teigiamus ir (ar) neigiamus 2008–2012 m. įvykusius su konkrečios žmogaus teisės sritimi susijusius teisinio reguliavimo ir teisinės praktikos pokyčius. Siekiant užtikrinti kuo objektyvesnę žmogaus teisių situacijos nagrinėjimą ir kuo didesnę visų studijų autorių pasirinktų analizės aspektų vienodumą, kiekvienos nagrinėjamos teisės užtikrinimas iliustruojamas tais pačiais rodikliais. Jie surinkti iš įvairių dokumentų, statistinių duomenų. Apžvelgiamos su nagrinėjama tema susijusios tarptautinių institucijų ataskaitos Lietuvai, Lietuvos institucijų ataskaitos tarptautinėms organizacijoms; apibendrinami ikiteisminių ginčus sprendžiančių įstaigų duomenys apie asmenų pateiktus skundus dėl studijose nagrinėjamų teisių neužtikrinimo atvejų, duomenys apie šiose institucijose konstatuotus konkrečios teisės pažeidimus, atitinkamos rūšies bylų nagrinėjimo nacionaliniuose ir tarptautiniuose teismuose statistiniai duomenys bei šių teismų praktikos nagrinėjimo rezultatai. Vertinant, kaip užtikrinamos studijose nagrinėjamos teisės, remiamasi ir su konkrečiomis žmogaus teisėmis susijusios mokslinės literatūros analize.

Pastarasis metodas naudojamas ir studijų dalyje apie probleminius tam tikrų teisių užtikrinimo aspektus. Šioje studijų dalyje įvardijami ir analizuojami minėtu laiku Lietuvoje aktualiausi pilietinių, politinių, ekonominių ir socialinių teisių užtikrinimo sunkumai, kliūtys, nepagrįsti suvaržymai.

Nustatant ir apibrėžiant problemiškausias žmogaus teisių teisinio reguliavimo bei jų praktinio užtikrinimo sritis ir jas analizuojant, kaip ir aptartoje pirmojoje pristatomų mokslo studijų dalyje, pirmiausia vadovautasi atskirų sričių ekspertų nuomone. Kiekvienas studijos autorius taikė interviu su ekspertais: mokslininkais, nevyriausybiinių organizacijų atstovais, teisininkais ir politikais (visiems jiems nuoširdžiai dėkojame) – metodą. Pirmiesiems dviem apžvalginiams interviu naudoti standartizuoti, o dviem vėlesniems, kuriais gilintasi į konkrečias problemas, – iš dalies standartizuoti klausimai. Per šiuos

⁹European Court of Human Rights Statistics. Violations by Article and by Respondent State (1959-2011). European Court of Human Rights Annual Report 2011 [interaktyvus]. Prieiga per internetą:

<http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/77FF4249-96E5-4D1F-BE71-42867A469225/0/2011_Rapport_Annuel_EN.pdf> (prisijungta 2012 m. gruodžio 31 d.). Taip pat žr. Europos Žmogaus Teisių 2012 m. bylų nagrinėjimo duomenis 8 išnašoje nurodytame šio Teismo 2012 m. šaltinyje.

¹⁰Žr.: 2012 m. lapkričio 26 d. informacija apie Konstitucijai ir (arba) įstatymams prieštaraujančiais pripažintus teisės aktus, kurie nebuvo pakeisti, papildyti ar panaikinti [interaktyvu]. Prieiga per internetą:

<http://www.lrkt.lt/dokumentai/Neigvyvendinti_%20KTnutarimai_20121126.pdf> (prisijungta 2012 m. gruodžio 31 d.).

¹¹Žr.: Žiobienė E. ir kt. Žmogaus teisių apsauga: institucinis aspektas. Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda. Kolektyvinė monografija. Vilnius, 2007, p. 364–382. Žiobienė E. Lygiateisiškumo principą užtikrinančių institucijų teisinio statuso problemos. Jurisprudencija. 2006. Nr. 12 (90), p. 75–81.

interview gauti duomenys leido sumažinti konkrečios teisės įgyvendinimo srityje autorių identifikuoatų aktualiausių probleminių klausimų apimtį.

Išskirtų probleminių klausimų aktualumo patvirtinimū taip pat ieškoma apžvelgiant lankomiausio Lietuvoje¹² naujienų portalo „Delfi“ pastarųjų metų dažniausių publikacijų, susijusių su nagrinėjamos žmogaus teisėmis, ar publikacijų, sulaukusių didžiausio komentarų skaičiaus, temas ir gyventojų nuomonės apie tam tikros teisės užtikrinimą Lietuvoje tyrimų duomenis. Manytina, kad, naudojantis šiais šaltiniais, galima susidaryti objektyvesnį vaizdą apie nagrinėjamos teisės įgyvendinimo situaciją visuomenėje.

Studijų autoriai, remdamiesi interview su ekspertais medžiaga bei kitais minėtais šaltiniais, įvardiję ir išnagrinę konkrečios teisės įgyvendinimo srityje prioritetiškai spręstinas problemas, pateikia siūlymų, kaip geriau vykdyti valstybės įsipareigojimus dėl konkrečių teisių, t. y. kokių imtis teisinių, materialinių, institucinių, organizacinių priemonių ir (ar) kokiomis gairėmis vadovautis siekiant, kad būtų geriau užtikrintas žmogaus teisių įgyvendinimas.

Darsyk reikėtų pabrėžti, kad nepretenduojama atskleisti konkrečios teisės srities problemų visumą (nors, siekiant objektyvumo, studijose minimi ir kiti, tačiau autorių išsamiau neanalizuoti konkrečios teisės užtikrinimo trūkumai), o nustatomi ir nagrinėjami keli (paprastai 2–3) aktualiausi. Tiesa, reikia pripažinti, kad ir jų aktualumas, kaip parodė visų studijų autorių atlikti jų darbų vertinimai, gali būti nevienodas.

Tam, kad būtų kuo objektyviau nustatytos pirmiausia valstybėje spręstinos konkrečių teisių užtikrinimo problemos, tyrimo autoriai naudojos dar viena priemone. Žmogaus teisių padėties tyrimo dvylikos autorių grupė, susipažinusi su kiekvieno autoriaus darbu, jį aptarė, remdamasi autorių išskirtų problemų aktualumo nustatymo įverčiais. Autoriai vertino 1, 3 arba 5 balais kiekvieno autoriaus nagrinėjamos teisės užtikrinimo klausimų problemišumą. Remiantis šia įverčių skale, aukščiausias balas patvirtina didžiausią problemos, susijusios su konkrečios žmogaus teisės užtikrinimu, aktualumą ir rodo neatidėliotiną poreikį ją spręsti.

Kaip pirmiausia spręstinos studijose nurodomos tokios problemos, kurios reikšmingos didelėms žmonių grupėms ir kurios nesprenžiamos, nors valstybės mastu pripažinta būtinybė jas spręsti, ar kurių sprendimo būdai traktuojami kaip visiškai netinkami (neadekvatūs, neveiksmingi) (įvertis – 5). Kartu įvardijamos problemos, taip pat aktualios didelei visuomenės daliai, kurių sprendimo būdai, autorių manymu, galėtų būti tinkamesni, veiksmingesni (įvertis – 3). Mažiausia dėmesio skiriama menkesnio aktualumo, palyginti su minėtomis, problemoms, nors gali būti pripažįstama, kad ir jų tinkamas įveikimas gali būti žingsnelis įtvirtinant pakankamas žmogaus teisių garantijas (įvertis – 1).

Įverčių vidurkių apskaičiavimai ir jų apibendrinimai parodė, kad didžiausias įvertis autorių skirtas problemoms, kylančioms šių teisių užtikrinimo srityse: teisės į socialinę apsaugą (3,94), vartotojų teisių (3,88), teisės į nuosavybę (3,75), teisės į privatumą (3,59), asmens neliečiamumo garantijų (3,58), ūkinės veiklos laisvės ir iniciatyvos (3,25), teisės į darbą (3,25), teisės į sveikatos apsaugą (asmens sveikatos priežiūros aspektu) (3,23), žodžio laisvės (3,05). Taigi matomas visų rūšių teisių, išskyrus politines, įgyvendinimo problemišumas; didžiausias autorių skirtas įvertis svyruoja tarp 3 ir 4, nepasiekė 5 – tai liudija, kad valstybėje nėra visiškai nesprenžiamų žmogaus teisių problemų. Toliau kitų teisių probleminių aspektų įverčiai išsidėsto taip: religijos laisvės – 2,59; teisės tiesiogiai dalyvauti valdant savo šalį – 2,42; teisės į teisingą teismą užtikrinimas įgyvendinimo 2,39; rinkimų teisės – 2,33; teisės į sveiką aplinką – 2,15; šeimos teisės į apsaugą – 2,08. Reikia pabrėžti, kad šie įverčiai yra autorių darbo tarpinis rezultatas – juo autoriai tik išreiškė savo nuomonę, bet šie vertinimai studijose neskelbiami.

Siūlome susipažinti su studijose paskelbtais tyrimo rezultatais. Tikimės, kad jie padės sulaukti įstatymų leidėjo dėmesio, skatins šalies gyventojams, kurie yra valstybės pamatas, užtikrinti geresnę žmogaus teisių apsaugą – tokią, kuri leistų patenkinti asmenų poreikius, puoselėti jų interesus.

Tyrimo vadovė dr. Lina Beliūnienė

¹² Tyrimų bendrovių TNS LT ir „Gemius“ duomenis apie šio ir kitų informacinių priemonių auditorijas žr. lrytas.lt 2011 m. gruodžio 12 d. publikacijoje „Laikraščių saulėlydžio nematyti, portalų dienos auditorija dar tik vejas spaudą“ [interaktyvūs]. Prieiga per internetą:

<<http://bendraukime.lrytas.lt/-13236719561321554495-laikra%C5%A1%C4%8Di%C5%B3-saul%C4%97lyd%C5%BEio-nematyti-portal%C5%B3-dienos-auditorija-dar-tik-vejasi-spaud%C4%85.htm#>>
(prisijungta 2013 m. sausio 2 d.). „Gemius Audience“ tyrimų 2009 m. balandžio duomenys apie naujienų portalo „15 min.lt“ ir kitų informacinių priemonių skaitytojų auditoriją [interaktyvūs]. Prieiga per internetą:

<http://www.15min.lt/pdf/15min_lt_balandis_Gemius_mazas.pdf> (prisijungta 2013 m. sausio 2 d.).

ĮVADAS

Viena iš laisvės apribojimo įstaigose laikomų asmenų neliečiamumo garantijų yra jų teisė nebūti kankinamiems ir nepatirti žiaurus, nežmoniško ar žeminančio elgesio ar nebūti taip baudžiamiems. Tai yra fundamentali žmogaus teisė, saugoma tarptautinių teisinių dokumentų¹³ ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje tiesiogiai įtvirtinto draudimo asmenį kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis bei nustatyti tokio pobūdžio bausmes bei kitomis susijusiomis nuostatomis. Šis draudimas apima tokių esminių žmogaus vertybių kaip asmens kūno vientisumas, asmens orumas apsaugą.

Su teise nebūti kankinamam ir nepatirti žiaurus, nežmoniško ar žeminančio elgesio ar nebūti taip baudžiamam susijusius aspektus nagrinėja K. Grinevičiūtė; probleminius aspektus, susijusius su kalinimo sąlygomis, taip pat analizuoja M. Gavrilovienė, A. Gončarko, S. Mesonienė, D. Usik ir kt.

Šioje mokslo studijoje išryškinti ir nagrinėjami kalinių teisės nebūti kankinamiems ir nepatirti žiaurus, nežmoniško ar žeminančio elgesio ar nebūti taip baudžiamiems užtikrinimo probleminiai aspektai – teisinio reguliavimo atitiktis tarptautiniams standartams spragos nustatant kalinių fizines ir gyvenimo, maitinimosi ir higienos sąlygas; garantuojant kalinių saugumą; laisvės apribojimo įstaigose esančių pažeidžiamų asmenų apsaugą bei reagavimą į nusikalstamas veikas, discipliną ir baudimą šiose įstaigose. Studijos pabaigoje pateikiamos išvados bei rekomendacijos įstatymų leidėjui.

¹³ 1984 m. Jungtinių Tautų konvencija prieš kankinimą ir kitoki žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 80-3141; 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista Protokolais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 156-7390; 1948 m. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 68-2497; Europos Konvencija prieš kankinimą ir kitoki žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą bei jos pirmasis ir antrasis protokolai. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 86-2393; Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2006 m. sausio 11 d. rekomendacija šalims narėms Nr. R (2006)2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“ [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <http://www.coe.int/t/DGHL/STANDARDSETTING/PRISONS/EPR/EPR_Lithuanian.pdf> (prisijungta 2013 m. sausio 3 d.).

I. TEISĖS NEBŪTI KANKINAMAM IR NEPATIRTI ŽIAURAS, NEŽMONIŠKO AR ŽEMINANČIO ELGESIO AR NEBŪTI TAIP BAUDŽIAMAM SAMPRATA

Nors kentėjimas ir pažeminimas, kaip pažymi Europos žmogaus teisių teismas (toliau – EŽTT), yra dažnai neišvengiamas taikant tam tikras teisėtas kardomasias ir baudžiamąsias priemones, bet valstybė turi užtikrinti, kad būtų garantuota pagarba asmeniui, kuriam taikomos tokios priemonės, žmogiškajam orumui. Taip pat valstybė turi užtikrinti, kad priemonės ar bausmės vykdymo būdas, metodas šiam asmeniui nesukeltų kančių, kurios viršytų neišvengiamą lygmenį, reikalaujamą kalinimo praktinių poreikių, bei kad būtų apsaugoti asmens sveikata ir gerovė.¹⁴

Neišvengiamo lygio riba yra santykinė – ji priklauso nuo konkrečios bylos aplinkybių, pavyzdžiui, nuo kankinančio, nežmoniško ar asmens orumą žeminančio elgesio trukmės, jo fizinių ir psichinių padarinių, tam tikrose bylose – nuo nukentėjusio asmens lyties, amžiaus, sveikatos būklės.¹⁵

EŽTT, vertindamas, ar neišvengiamo lygmens ribos yra peržengiamos, atsižvelgia į konkrečios valstybės visuomenės socialinį kultūrinį kontekstą – tai, kas nepriimtina vienoje visuomenėje, gali būti normalu ir priimtina kitoje.¹⁶

Žmogaus teisės nebūti kankinamam ir nepatirti žiaurus, nežmoniško ar žeminančio elgesio ar nebūti taip baudžiamam pažeidimas apima platų įvairių draudžiamų veikų, kuriomis asmeniui gali būti sukeltos fizinės ir / arba psichinės (dvasinės) kančios, spektrą. EŽTT, 1978 m. nagrinėdamas bylą *Airija prieš Jungtinę Karalystę*, apibūdino draudžiamo elgesio tipus: kankinimas – sąmoningas nežmoniškas elgesys, sukeliantis dideles kančias; nežmoniškas elgesys arba baudimas – didelių moralinių ar fizinių kančių sukėlimas; žeminantis elgesys arba baudimas – toks elgesys, kuriuo, aukai sukeliant baimės, sielvarto ar nepilnavertiškumo jausmą, siekiama ją ižvesti, pažeminti arba palaužti fizinį ar moralinį pasipriešinimą. Tačiau „žeminantis“ negali būti interpretuojamas tik kaip nemalonus ar nepriimtinas.¹⁷

Išvardyti trys pagrindiniai draudžiamo elgesio tipai tarpusavyje yra susiję ir apibūdina veiksmus ar neveikimą, kurie sukelia fizinės ir / ar psichinės (dvasinės) kančias – tai vertintina kaip pagrindinis ir būtinas šio draudžiamo elgesio požymis. Kaip teigė Europos žmogaus teisių komisija *Graikų* byloje¹⁸, suprantama, kad gali būti tam tikro elgesio rūšių, kurioms būdingi visi šie požymiai – kankinimas yra visada nežmoniškas ir žeminantis elgesys, o nežmoniškas elgesys – taip pat ir žeminantis. Taigi šie elementai pasižymi tam tikra hierarchija, atsižvelgiant į draudžiamo elgesio sunkumą ir šurkštumą.

Šiurkščiausiai žmogaus teises pažeidžiantis elgesys, sprendžiant iš EŽTT ir tarptautinių organizacijų išaiškinimų bei mokslinės doktrinos, yra kankinimas. Jį nuo nežmoniško ir asmens orumą žeminančio elgesio skiria ypač šurkštus pažeidimo pobūdis ir padariniai asmens fiziniam ir psichiniam integralumui. Kankinimas, kaip sunkiausia nežmoniško ir asmens orumą žeminančio elgesio forma, apibūdinamas 1975 m. Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinės Asamblėjos rezoliucijoje, kurioje deklaruojama, kad „kankinimas – tai sunkinanti ir tyčinė žiaurus, nežmoniško ir asmens orumą žeminančio elgesio ar baudimo forma“.

1984 m. Jungtinių Tautų Organizacijos konvencijoje prieš kankinimą ir kitą žiaurų, nežmonišką ar žeminantį orumą elgesį ar baudimą¹⁹ pateiktas toks kankinimo apibrėžimas: tai – bet koks veiksmas, kuriuo asmeniui tyčia sukeliamas stiprus fizinis ar psichinis skausmas arba kančia siekiant išgauti iš jo ar trečiojo asmens informaciją arba prisipažinimą, nubausti jį už kokį nors veiksma, kurį jis arba trečiasis asmuo įvykdė ar yra įtariamas jį įvykdęs, arba įbauginti ar priversti jį arba trečiąjį asmenį ką nors padaryti, arba dėl bet kurios kokių nors diskriminavimo grindžiamos priežasties, kai tokį

¹⁴ Žr.: *Kudla v. Poland* [GC], no. 30210/96, ECHR 2000-XI; *Valašinas v. Lithuania*, no. 44558/98, ECHR 2001-VIII.

¹⁵ *Peers v. Greece*, no. 28524/95, §§ 67-68, 74, ECHR 2001-III; *Savenkovas v. Lithuania*, no. 871/02, 18 November 2008.

¹⁶ Aisling R. A Guide to the Implementation of Article 3 of the European Convention of Human Rights. Human Rights Handbooks, No. 6, 2003 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://echr.coe.int/NR/rdonlyres/0B190136-F756-4679-93EC-42EEBEAD50C3/0/DG2ENHRHAND062003.pdf>> (prisijungta 2013-01-03).

¹⁷ Žr.: *Ireland v. United Kingdom*, no. 5310/7, 18 January 1978; taip pat 1998 m. gruodžio 9 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 109-3004.

¹⁸ *Greek case*, 5 November 1969, YB XII.

¹⁹ Jungtinių Tautų Organizacijos konvencija prieš kankinimą ir kitoki žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 80-3141.

skausmą ar kančią sukelia viešosios valdžios pareigūnas ar kitas oficialias pareigas einantis asmuo arba kai jis sukeltas jam kurstant arba sutinkant ar jo tyliu pritarimu. Šis apibrėžimas neapima tik teisėtomis sankcijomis sukeliama, joms būdingo arba su jomis susijusio skausmo ar kančios.

Taigi galima išskirti keturis esminius kankinimo kaip draudžiamo elgesio elementus: (1) stipraus psichinio ar fizinio skausmo ar kančios sukėlimas; (2) tyčinis skausmo ar kančios sukėlimas; (3) specialaus tikslo siekimas – išgauti informaciją, nubausti ar įbauginti²⁰; (4) subjektas – valstybei atstovaujantis asmuo – t. y. viešosios valdžios pareigūnas ar kitas oficialias pareigas einantis asmuo.

Pagrindinis kriterijus, kankinimą skiriantis nuo kitų nežmoniško ir žeminančio elgesio formų, – psichinio ar fizinio skausmo arba kančios sukėlimo intensyvumas²¹, kurį apibūdina šie požymiai: tęstinumas, fizinių ir psichinių padarinių sunkumas, nukentėjusiojo lytis, amžius ir sveikatos būklė, pavyzdžiui, atlikti panašaus pobūdžio veiksmai skirtingai vertinami suaugusio sveiko vyro ir moters, nepilnamečio, neįgalaus asmens atžvilgiu.²² Atsižvelgiama į vykdymo būdą ir metodą – paprastai kankinimui priskiriami itin žiaurūs, didelės fizinės ir / ar psichinės kančias sukeliančios būdai. Pavyzdžiui, EŽTT praktikoje vyrauja prezumpcija, jog veiksmai, kurie gali būti kvalifikuojami kaip sunkūs smurtiniai nusikaltimai (pvz., seksualinė prievarta, sunkūs ar apysunkiai sveikatos sutrikdymai), yra vertinami kaip kankinimas.²³

Nežmoniškas arba asmens orumą žeminantis elgesys – veika, kuri pasižymi mažesniu asmeniui sukeliama skausmo ir kančios intensyvumu ir apibūdinama kaip tyčinis elgesys (neveikimas), sukeliantis stiprias fizinės ar psichinės kančias, kurios konkrečioje situacijoje yra nepateisinamos, tačiau savo intensyvumu ir stiprumu neprilygsta „kankinimui“.²⁴ Ne visada šioms formoms būtini ir specialaus tikslo ar tyčinio veikimo požymiai, pavyzdžiui, jie nebūdingi Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos (toliau – EŽTK) 3 straipsnio, įtvirtinančio, kad „niekas negali būti kankinamas, patirti nežmonišką ar žeminantį jo orumą elgesį arba būti taip baudžiamas“²⁵, pažeidimams, susijusiems su nežmoniškais ir / ar asmens orumą žeminančiomis kalnimo sąlygomis. Šią formą tikslinga aptarti plačiau.

Nežmoniškos ir / ar žeminančios kalnimo sąlygos – specifinė aptariamo žmogaus teisių pažeidimo forma. Pabrėžtina, kad kalnimo sąlygų pripažinimas EŽTK 3 straipsnio pažeidimu gana nauja EŽTT praktikos tendencija, ypač paplitusi per pastaruosius du dešimtmečius²⁶ ir sietina su kalinių teisių apsaugos tarptautinių standartų sugriežtinimu šiuo laikotarpiu.

EŽTT pabrėžia, kad vertindamas, ar elgesys yra žeminantis EŽTK 3 straipsnio prasme, Teismas turi atsižvelgti, ar tokiu elgesiu buvo siekiama asmenį pažeminti ir sumenkinti, ar, kiek tai rodo tokio elgesio padariniai, buvo neigiamai paveikta jo asmenybė tokiu būdu, kuris prieštarauja EŽTK 3 straipsniui. Tačiau EŽTT priduria: net tokio tikslo nebuvimas nepašalina galimybės, kad buvo pažeistas EŽTK 3 straipsnis.²⁷ Tokia EŽTT pozicija rodo, kad konkrečių asmenų tyčinės veikos ne visada yra šio draudimo pažeidimo būtinas elementas. Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (toliau – Komitetas) pabrėžia, kad „netinkamas elgesys“ gali turėti daug formų, kurių didelė dalis nepasižymi subjektyviu tyčios elementu, bet greičiau yra

²⁰ Aisling R. A Guide to the Implementation of Article 3 of the European Convention of Human rights. Human Rights Handbooks, No. 6, 2003. P. 12 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://echr.coe.int/NR/rdonlyres/0B190136-F756-4679-93EC-42EEBEAD50C3/0/DG2ENHRHAND062003.pdf>> (prisijungta 2013 m. sausio 3 d.).

²¹ Ten pat.

²² Ten pat.

²³ Ten pat. Taip pat EŽTT bylos: *Aksay v. Turkey*, 18 December 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-VI; *Aydin v. Turkey*, no. 23178/94, ECHR 1996; *Selmouni v. France* [GC], no. 25803/94, ECHR 1999; *Dikme v. Turkey*, no. 20869/92, ECHR 2000-VIII.

²⁴ Pažymėtina, kad sukeliama skausmas ir kančia, pasak A. Cullen, – grynai subjektyvus elementas, priklausantis nuo aukos patirties ir suvokimo, todėl riba, kada nežmoniškas elgesys tampa kankinimu, nustatyti yra gana sunku (Žr.: Cullen A. Defining Torture in International Law: A Critique of the Concept Employed by the European Court of Human Rights. *California Western International Law Journal*, 2008, Vol. 34.)

²⁵ 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista Protokoliais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 156-7390.

²⁶ Ankstesnėse bylose EŽTT ir buvusioji Europos žmogaus teisių komisija nebūdavo linkę pripažinti, kad kalnimo sąlygos pažeisdavo EŽTK 3 straipsnį. Būta bylų, kuriose nustatyti tarptautinių kalnimo standartų pažeidimai, bet jie nebuvo įvertinti kaip pažeidžiantys draudimą kankinti, nežmoniškai ar / ir žeminančiai elgtis ar taip bausti (*Moullier and others v. Switzerland*, no. d..10737/84, 24 May 1988).

²⁷ *Peers v. Greece*, no. 28524/95, §§ 67-68, 74, ECHR 2001-III; *Savenkovas v. Lithuania*, no. 871/02, 18 November 2008.

organizavimo ir resursų stokos problema.²⁸ Taigi žmogaus teisių pažeidimais pripažįstami ir tie atvejai, kuriuose kalnimo įstaigų pareigūnai neatlieka jokių tyčinių kankinimo, žmogaus orumą žeminančių veiksmų. Tokio pobūdžio pažeidimai EŽTT praktikoje konstatuojami dėl netinkamų, žmogaus orumą žeminančių kalnimo sąlygų.

Neretai nežmoniškos ar asmens orumą žeminančios kalnimo sąlygos nepriklauso nuo kalnimo įstaigų pareigūnų ar netgi jų vadovų sprendimų, todėl tokiais atvejais negali būti tokių veikos požymių kaip tyčinis veikimas ar / ir specialaus tikslo siekimas. Žmogaus orumą žeminančios kalnimo sąlygos didžiaja dalimi – valstybės politikos ir nepakankamų ekonominių išteklių pasekmė. EŽTT praktikos tendencijos leidžia teigti, kad netinkamos kalnimo sąlygos, kurioms daug įtakos daro ekonominiai ar kiti organizaciniai veiksniai, nepateisina žmogaus teisių pažeidimo. Tokią nuostatą EŽTT yra ne kartą pabrėžęs savo bylose dėl žmogaus teisių pažeidimų baudžiamajame procese – valstybių pareiga yra organizuoti savo teisinę sistemą taip, kad ji atitiktų sąžiningo proceso reikalavimus.²⁹ EŽTK 3 straipsnio kontekste valstybių pareiga organizuoti ir valdyti savo kalnimo sistemą taip, kad asmenys nebūtų laikomi žmogaus orumą žeminančiomis sąlygomis. Šie reikalavimai kyla ne tik iš EŽTK bei EŽTT praktikos, jie nustatyti tarptautiniuose teisės aktuose, kuriuose numatyti žmogaus teisių užtikrinimo kalnimo įstaigose standartai.

Kokios kalnimo sąlygos laikomos žeminančiomis asmens orumą arba kokiais pagrindiniais principais ir kriterijais remdamasis EŽTT konstatuoja EŽTK 3 straipsnio pažeidimo faktą?

EŽTT, nustatydamas, ar kalnimo sąlygos yra nežmoniškos ir / ar žeminančios asmens orumą EŽTK 3 straipsnio prasme, atsižvelgia į tokias kalnimo sąlygas kaip kalnimo įstaigos perpildymo lygis, vienam kalniniui tenkantis kameros plotas, higienos įrenginių bei patalpų privatumas, jų kokybė ir prieinamumas, apšvietimo, ventiliacijos pakankamumas, laikas, praleidžiamas už kameros ribų, bendro naudojimo patalpų buvimas ir prieinamumas, maitinimo kokybė ir pakankamumas ir pan. Ypač svarbus elementas, vertinant pažeidimo fakto buvimą – vienam kalniniui tenkanti kameros erdvė.³⁰ Pavyzdžiui, byloje *Karalevičius prieš Lietuvą* didelę asmeninės erdvės stoką EŽTT įvertino kaip pagrindinį kriterijų nustatant kalnimo sąlygų neatitiktį EŽTK 3 straipsniui: faktas, kad pareiškėjas buvo priverstas gyventi, miegoti ir naudotis tualetu toje pačioje kameroje su daugeliu kitų kalninių, buvo savaime pakankamas, lemiantis kančias, peržengiančias tą lygmenį, kuris neišvengiamas atliekant laisvės atėmimo bausmę, ir pakankamas sukelti baimės, sielvarto ir nepilnavertiškumo jausmus, galinčius pareiškėją pažeminti ir sumenkinti.³¹

EŽTT yra pažymėjęs, kad tais atvejais, kai kalniniui yra skiriamas mažesnis nei 3 kv. m. gyvenamasis plotas, pažeidžiamos žmogaus teisės. Tais atvejais, kai kalniniui yra skirtas didesnis nei 3 kv. m., bet mažesnis nei 4 kv. m. plotas, gyvenamojo ploto trūkumas nelaikomas pakankamu rodikliu, kad žmogaus teisės pažeidžiamos, tačiau tokiu atveju turi būti ypač stengiamasi užtikrinti tinkamas kitas laikymo sąlygas (gerą ventiliaciją, apšvietimą, privatumą ir pan.). Priešingu atveju EŽTT laikosi pozicijos, jog tai – žmogaus teisių pažeidimas.

Lietuvai aktualioje byloje *Valašinas prieš Lietuvą* EŽTT pažymėjo, kad asmeniui tenkanti plotą reikia vertinti atsižvelgiant į kalniniui suteikiamą judėjimo laisvę kalnimo įstaigos viduje, bendrai naudojamų erdvių dydį bei tokias sąlygas kaip ventiliacija ir pakankamas natūralus apšvietimas. Šioje byloje EŽTT padarė išvadą, kad asmeniui tekę 2,7 ir 3,2 kv. m. nėra EŽTK 3 straipsnio pažeidimas, nes asmuo galėjo naudotis plačiomis erdvėmis miegamojoje ir kitose bendro naudojimo erdvėse, nebuvo apšvietimo ar ventiliacijos trūkumo, turėjo daug judėjimo laisvės kalnimo įstaigos viduje.³² EŽTT pabrėžė, kad šis atvejis skiriasi nuo situacijos, nagrinėtos byloje *Peers prieš Graikiją*, kai du asmenys dalijosi 7 kv. m. ploto mažai ventiliuojamą kamera ir turėjo daug mažiau judėjimo galimybių už kameros ribų.³³

Šis atvejis skiriasi nuo kitų dviejų bylų, kuriose Lietuva buvo pripažinta pažeidusi EŽTK 3 straipsnį. Šiose bylose svarbiomis žmogaus teisių pažeidimą pagrindžiančiomis aplinkybėmis buvo

²⁸ Iš: Aisling R. A Guide to the Implementation of Article 3 of the European Convention of Human rights. Human Rights Handbooks, No. 6, 2003 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://echr.coe.int/NR/rdonlyres/0B190136-F756-4679-93EC-42EEBEAD50C3/0/DG2ENHRHAND062003.pdf>> (prisijungta 2013 m. sausio 3 d.).

²⁹ Pavyzdžiui, EŽTT bylose: *Multi v. Italy*, no 14146/88, 23 March 1994; *Susmann v. Germany* 1996-09-16, Reports 1996 – IV.

³⁰ Paprastai EŽTT kaip rodiklį vertina plotą kvadratiniais metrais, bet vartoja ir erdvės terminą, kurį vertina ir pagal kitus rodiklius, pavyzdžiui, laiką, praleidžiamą už kameros ribų, judėjimo laisvę, higienos patalpų uždaramą bei privatumą ir pan.

³¹ *Karalevičius v. Lithuania*, no. 53254/99, 7 April 2005.

³² *Valašinas v. Lithuania*, no. 44558/98, ECHR 2001-VIII.

³³ Ten pat. Taip pat: *Peers v. Greece*, no. 28524/95, §§ 67-68, 74, ECHR 2001-III.

pripažinta tai, kad nuteistieji buvo kalinami mažose patalpose kartu su daugeliu kitų asmenų, vienam asmeniui tenkant mažiau nei 2 kv. m. ploto, apie 23 paros valandas praleidžiant kameroje, prastomis apšvietimo ir ventiliavimo sąlygomis, naudojantis toje pačioje kameroje esančiu atviru tualetu kitų kalinių akivaizdoje, nesuteikiant pakankamai galimybių pasinaudoti dušu ir prausyklomis.³⁴ Pažymėtina, kad tokios žmogaus teises pažeidžiančios sąlygos buvo nustatytos Šiaulių (byloje *Karalevičius prieš Lietuvą*) ir Lukiškių (byloje *Savenkovas prieš Lietuvą*) tardymo izoliatoriuose.

³⁴ Žr.: *Karalevičius v. Lithuania*, no. 53254/99, 7 April 2005; *Savenkovas v. Lithuania*, no. 871/02, 18 November 2008.

II. ŽMOGAUS TEISĖS NEPATIRTI KANKINIMŲ, NEŽMONIŠKO IR ŽEMINANČIO ELGESIO UŽTIKRINIMO SITUACIJA LIETUVOS KALINIMO ĮSTAIGOSE 2008–2012 M.

Ir EŽTT, ir Komiteto atstovai, ir Seimo kontrolierius bei kitos organizacijos³⁵ nepriklausomybės laiku nuolat konstatuoja, kad Lietuvos kalnimo ir sulaikymo įstaigų sąlygos yra žeminančios asmens orumą bei sukeliančios asmenims kančias.³⁶ Pagrindinės kalinių fizinių gyvenimo sąlygų³⁷ problemos – kalnimo įstaigų perpildymas³⁸ ir prasta fizinė pastatų būklė.

Lietuvoje ypač daug problemų kyla dėl kardomosios priemonės – suėmimo – taikymo.³⁹ Remiantis Komiteto ir Seimo kontrolierių įstaigos inspektavimų ataskaitomis, dėl kardomojo kalnimo įstaigų perpildymo ir prastos fizinės būklės yra pažeidžiamos ten laikomų asmenų žmogaus teisės.⁴⁰ Iš visų kalnimo įstaigų kalinamų asmenų gyvenimo sąlygos yra prasčiausios tardymo izoliatoriuose.⁴¹ Kaliniams nėra užtikrinamas pakankamas gyvenamasis plotas – neretai vienoje nedidelėje (apie 10 kv. m.) kameroje yra kalinama apie 10 asmenų, patalpų būklė yra prasta, jos remontuotinos, daugelyje kamerų nėra pakankamo natūralaus apšvietimo bei vėdinimo, neužtikrinamos pakankamos higienos sąlygos, neatitveriami kameroje esantys tualetai, taip pažeidžiant asmens privatumą, suteikiama itin mažai judėjimo laisvės bei laiko, praleidžiamo už kameros ribų ir pan.⁴²

Žmogaus teisių pažeidimų kardomojo kalnimo įstaigose mastą didina ir tai, kad suimtų asmenų kaltė nėra įrodyta galutiniu teismo nuosprendžiu, todėl turi būti vadovujamasi nekaltumo prezumpcija, kuri taikytina ne tik baudžiamojo proceso, bet ir teisiniam kardomojo kalnimo režimui.⁴³ Tai reiškia, kad kardomojo kalnimo įstaigose suimtųjų gyvenimo sąlygos turi būti geresnės nei laisvės atėmimo vietose. Suėmimo pagrindinė paskirtis yra ne bausti, o užkirsti kelią naujų nusikaltimų darymui, įtariamąjį bėgimui ar slapstymuisi bei trukdymui baudžiamojo proceso eigai.⁴⁴ Todėl kardomajam

³⁵ Pavyzdžiui, Žmogaus teisių stebėjimo institutas.

³⁶ Pavyzdžiui, Komiteto atstovai Lietuvoje lankėsi keturis kartus. Kiekvieno vizito metu buvo pateiktos panašios išvados: dažni smurto tarp nuteistųjų atvejai (pažeminimo, žalojimo ir pan.), perpildytos laisvės atėmimo įstaigos, mažas gyvenamosios vietos plotas, prastos kalnimo sąlygos (sanitarinės sąlygos ir pan.), mažas nuteistųjų užimtumas, Lukiškių kalėjime nuteistieji kameroje praleidžia po 23 valandas per parą, skundai dėl darbuotojų elgesio ir kt. 2010 m. buvo pastebėta, kad kalnimo sąlygos Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje lyginant su 2008 m. pagerėjo, buvo renovuotos patalpos (Report to the Lithuanian Government on the Visit to Lithuania Carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 2010).

³⁷ Apžvelgus tiriamojo laikotarpio (2011 m.) informacinio interneto portalo „Delfi“ publikacijas, susijusias su nagrinėjamomis teisėmis, didelio komentarų skaičiaus sulaukusios temos buvo būtent kalinių fizinės gyvenimo sąlygos Lietuvos kalnimo įstaigose.

³⁸ Nuo 2007 m. įkalintų asmenų skaičius Lietuvoje labai išaugo. 2007 m. buvo kalinama 7 787 asmenų, 2008 m. – 8 267, 2009 m. – 8 856, 2011 m. – jau 9 450. 2011 m. gruodžio 31 d. duomenimis labiausiai perpildyta įkalnimo įstaiga – Šiaulių tardymo izoliatorius, kalinamų asmenų skaičius viršijo 51 proc. šios įstaigos pajėgumų, Lukiškių tardymo izoliatoriaus perpildymas – 18 proc., Pravieniškių pataisos namų-atviros kolonijos – 13 proc., Marijampolės pataisos namų – 7 proc., Kauno tardymo izoliatoriaus ir Kybartų pataisos namų perpildymas siekia atitinkamai po 4 proc. šių įkalnimo įstaigų pajėgumų (Kalėjimų departamento ir jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pagrindiniai statistiniai duomenys. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos Administracinių reikalų skyrius. Vilnius, 2012-12-31 [interaktyvūs]. Prieiga per internetą: <http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&lang=1> (prisijungta 2013 m. sausio 3 d.)).

³⁹ Usik D. Tarptautinių baudžiamosios justicijos standartų realizavimo aspektai vykdant laisvės atėmimą. *Socialinių mokslų studijos*, 2010, Nr. 4(8), p. 6.

⁴⁰ Ten pat.

⁴¹ Pažymėtina, kad abiejose EŽTT bylose, kuriose buvo pripažinta, kad Lietuvos valstybė pažeidė EŽTK 3 straipsnį, buvo skundžiamasi dėl kalnimo sąlygų Lukiškių ir Šiaulių tardymo izoliatoriuose (Žr.: *Karalevičius v. Lithuania*, no. 53254/99, 7 April 2005; *Savenkovas v. Lithuania*, no. 871/02, 18 November 2008).

⁴² Žr.: Report to the Lithuanian Government on the Visit to Lithuania Carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 21 to 30 April 2008. CPT/Inf (2009) 22. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolieriaus pažyma „Dėl patikrinimo Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime, vykusio 2011 m. birželio 15 d.“, 2011 m. rugpjūčio 22 d., Nr. 1/3D-2518 [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrski.lt/index.php?p=0&n=62&dl=LT&search=0&gr=0&pazyma=5309>> (prisijungta 2013 m. sausio 3 d.); Andrulionis G. Laisvės atėmimo vietų modernizavimo strategijos įgyvendinimas: atlikti darbai ir laukiantys iššūkiai [interaktyvūs]. Prieiga per internetą: <http://www.tm.lt/tm/LAVmodern_kita_info/> (prisijungta 2013 m. sausio 3 d.).

⁴³ Aisling R. A Guide to the Implementation of Article 3 of the European Convention of Human rights. Human Rights Handbooks, No. 6, 2003. P. 26 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://echr.coe.int/NR/rdonlyres/0B190136-F756-4679-93EC-42EEBEAD50C3/0/DG2ENHRHAND062003.pdf>> (prisijungta 2013 m. sausio 3 d.).

⁴⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 122 str. 1 d.

kalinimui turėtų būti taikomas dar mažesnis „leistinų kančių“ lygmuo nei laisvės atėmimo vietose esantiems asmenims: daugiausia jų žmogus gali patirti tik tiek, kiek tai susiję su jo laisvės ribojimu; gyvenimo sąlygos turi būti kuo artimesnės žmonių buities, higienos, privatumo ir kitoms būtinoms žmogaus orumo apsaugai sąlygoms esant laisvėje (siekiant bent jau minimalaus (patenkinamo) Lietuvos gyventojų gyvenimo sąlygų lygmens). Deja, Lietuvoje yra atvirkščiai – laisvės atėmimo vietų sąlygos faktiškai yra geresnės nei kardomojo kalinimo įstaigų.

Tęstiniai žmogaus teisių pažeidimai vykdomi ir neužtikrinant asmens orumą atitinkančių laikymo sąlygų Lietuvos areštinėse. Šiuos pažeidimus 2010 m. vizito metu užfiksavo Komiteto delegacija,⁴⁵ taip pat Seimo kontrolierius⁴⁶ ir Sveikatos priežiūros tarnyba prie Vidaus reikalų ministerijos.⁴⁷ Pagrindiniai šių institucijų nustatyti pažeidimai susiję su prasta kamerų fizine būkle, nepakankamu apšvietimu ir vėdinimu, prastomis sanitarinėmis sąlygomis, privatumo sanitariniuose mazguose trūkumu, areštinių perpildymu ir pan.

Kolonijų tipo pataisos namuose nuteistųjų kalinimo sąlygos vertintinos kaip atitinkančios minimalius (remiantis aukščiau aptartais EŽTT kriterijais) žmogaus teisių standartus. Nors plotas, tenkantis vienam kaliniui, yra mažas, jį kompensuoja didelė judėjimo laisvė, galimybė naudotis bendro naudojimo patalpomis bei pakankamai geros vėdinimo, apšvietimo, higienos, maitinimo ir kitos sąlygos. Vis dėlto tiek tarptautinių, tiek nacionalinių žmogaus teisių institucijų susirūpinimą kelia bendrabutinio tipo nuteistųjų apgyvendinimas, kai vienoje patalpoje apgyvendinama daug kalinių. Tokios sąlygos netiesiogiai apsunkina žmogaus teisių užtikrinimą: tai kliudo įgyvendinti veiksmingą kalinių kontrolę bei jų saugumo užtikrinimą ir sudaro palankias sąlygas plėtoti nuteistųjų subkultūrai bei kaliniams patirti smurtą ir / ar kitokį žeminantį, jų orumą menkinantį bei kančias sukeltantį elgesį. Vadovaujantis principu, kad bausmės vykdymas gali sukelti tik pagal šios bausmės pobūdį objektyviai neišvengiamas kančias, manytina, jog subkultūros sukeltos kančios viršija šio objektyvaus neišvengiamumo ribas, nes Lietuvos kalinimo įstaigose nesudarytos tiek fizinės, tiek pakankamos kontrolės ir saugumo užtikrinimo sąlygos, kliudančios destruktvyviai kalinių subkultūros įtakai.⁴⁸

Žmogaus teisės nebūti kankinamam ir nepatirti žiauraus, nežmoniško ar žeminančio elgesio ar nebūti taip baudžiamam užtikrinimo problematikos aktualumą tikslinga vertinti atsižvelgiant į šios

⁴⁵ 2010 m. vizito metu Komiteto delegacija nustatė, kad Vilniaus ir Klaipėdos apskričių vyriausiųjų policijos komisariatų areštinėse gyvenimo sąlygos yra prastos. Komiteto atstovai savo ataskaitoje pažymi, kad šiose areštinėse kameros buvo prastos būklės, nešvarios ir drėgnos, tokie patys buvo ir čiužiniai bei antklodės. Kameros neaprupintos pakankamu natūraliu ir dirbtiniu apšvietimu bei vėdinimu. Tualetai buvo neatitverti arba turintys per žemas pertvaras bei dvokiantys. Delegacija buvo informuota, kad žiemą kamerosse būna labai šalta, oras jose drėgnas ir dusinantis. Susipažinus su areštinių registro dokumentais, buvo atskleista, kad tiek Klaipėdos, tiek Vilniaus areštinės dažnai buvo perpildytos (žr.: Report to the Lithuanian Government on the Visit to Lithuania Carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 14 to 18 June 2010. CPT/Inf (2011) 17).

⁴⁶ Pavyzdžiui, Seimo kontrolierius, apsilankęs Vilniaus apskrities VPK areštinėje, padarė šias išvadas:

VPK areštinėje ne visada būna galimybė užtikrinti minimalias gyvenamojo ploto normas. Taip yra dėl atskiro įvairių kategorijų asmenų laikymo ir tarpusavio izoliacijos bei dėl kartais padidėjančio laikomų asmenų skaičiaus. Areštinės patalpos prastos fizinės būklės: jos yra neremontuotos, nors buvo aiškiai matyti, kad joms kapitalinis remontas yra būtinas. Nustatyta, kad ne visose kamerosse yra stiklo langai, kai kuriose langų angos užmūrytos, sienos ir lubos pajuodusios, nėra sieninių pakabų drabužiams, daug kur trūksta individualių spintelių, stalų, kėdžių. Aptikta, kad ne visose areštinės kamerosse įrengti sanitariniai mazgai yra pertvara atskirti nuo gyvenamosios paskirties ploto. Areštinės patalpų, kamerų grindų danga itin nudėvėta, grindų lentos daug kur buvo supuvusios. Areštinės kameros prastai vėdinamos: nėra efektyvios vėdinimo ir kondicionavimo sistemos, o tos, kuriose nėra langų, vėdinamos ypač prastai (žr.: Lietuvos Respublikos Seimo kontrolieriaus pažyma Nr. 1/3D-3112 „Dėl Vilniaus apskrities vyriausiojo policijos komisariato areštinės patikrinimo“, 2011 m. lapkričio 22 d. [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrski.lt/files/452.pdf>> (prisijungta 2013 m. kovo 6 d.)).

⁴⁷ Sveikatos priežiūros tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos 2010-12-30 pažymoje Nr. 11VL-176 „Dėl policijos ir teismo sulaikytų asmenų laikymo sąlygų, jų sveikatos priežiūros prieinamumo bei tinkamumo Vilniaus apskrities vyriausiojo policijos komisariato areštinėje“ konstatuota, jog dabartinė areštinės patalpų būklė yra nepatenkinama, jos įrengimas ir priežiūra neatitinka Lietuvos higienos normos HN 37:2009 „Policijos areštinės: bendrieji sveikatos saugos reikalavimai“ reikalavimų ir Teritorinių policijos įstaigų areštinių saugos ir eksploatavimo reikalavimų, patvirtintų Lietuvos policijos generalinio komisaro 2002 m. liepos 10 d. įsakymu Nr. 380. Šioje pažymoje taip pat teigiama, kad asmenų laikymo ir pareigūnų darbo areštinėje sąlygos neatitinka teisės aktų nustatytų reikalavimų, kad jos gali turėti neigiamos įtakos laikomų asmenų sveikatai. Be to, patvirtinama, kad areštinėje daug sveikatos saugos pažeidimų ir tai neigiamai veikia laikomų asmenų sveikatą (žr.: Lietuvos Respublikos Seimo kontrolieriaus pažyma Nr. 1/3D – 3112 „Dėl Vilniaus apskrities vyriausiojo policijos komisariato areštinės patikrinimo“, 2011 m. lapkričio 22 d. [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrski.lt/files/452.pdf>> (prisijungta 2013 m. kovo 6 d.)).

⁴⁸ Plačiau apie kriminalinę subkultūrą Lietuvos įkalinimo įstaigose žr.: Petkus A. Kriminalinė subkultūra Lietuvos penitencinėse įstaigose: kriminologinė analizė. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.

žmogaus teisės svarbos ir jos pažeidimų masto bei tęstinumo santykį. Asmens fizinis ir psichinis neliečiamumas, jo orumas, pagrečiui ir žmogaus gyvybė yra svarbiausios, ypatingos žmogaus vertybės, išreiškiančios žmogaus vientisumą ir jo nepaprastą esmę.⁴⁹ Vien žmogaus teisės nebūti kankinamam ir nepatirti žiauraus, nežmoniško ar žeminančio elgesio ar nebūti taip baudžiamam ginamų gėrių svarba yra pakankamas faktas, pagrindžiantis šios teisės užtikrinimo problemų analizės aktualumą, kuri amplifikuoja tarptautinių ir nacionalinių žmogaus teisių apsaugos institucijų ir organizacijų fiksuojami šios teisės pažeidimai Lietuvoje.

Ypač susirūpinti žmogaus teisių užtikrinimo Lietuvos kalinimo įstaigose situacija verčia du argumentai: (1) esamas sąlygas kalinimo įstaigose, remiantis EŽTT praktika, galima vertinti kaip peržengiančias draudimą laikyti žmogų nežmoniškais bei orumą žeminančiomis sąlygomis; (2) Lietuvos valstybės nerūpestingumas ir vangumas sprendžiant šias problemas: pavyzdžiui, Komiteto delegacijos savo pakartotinių vizitų metu fiksuodavo tas pačias neišspręstas problemas – žmogaus orumą žeminančios materialios sąlygos, nepakankamas kalinių asmenų saugumo užtikrinimas, teisės į privatumą pažeidimai, kalinimo įstaigų perpildymas ir pan.⁵⁰ Tai rodo, kad Lietuvos valstybė vangiai ėmėsi būtinų priemonių šios fundamentalios žmogaus teisės pažeidimams kalinimo įstaigose spręsti.

⁴⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 109-3004.

⁵⁰ Report to the Lithuanian Government on the Visit to Lithuania Carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 14 to 23 February 2000. Strasbourg, 18 October 2001 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.cpt.coe.int/documents/ltu/2001-22-inf-eng.htm>> (prisijungta 2013 m. sausio 3 d.); Report to the Lithuanian Government on the Visit to Lithuania Carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from February 2004. Strasbourg, 23 February 2006 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.cpt.coe.int/documents/ltu/2006-09-inf-eng.htm>> (prisijungta 2013 m. sausio 3 d.); Report to the Lithuanian Government on the Visit to Lithuania Carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 21 to 30 April 2008. CPT/Inf (2009) 22; Report to the Lithuanian Government on the Visit to Lithuania Carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 14 to 18 June 2010. CPT/Inf (2011) 17.

III. TEISINIO REGULIAVIMO ATITIKTIES TARPTAUTINIAMS STANDARTAMS SPRAGOS

Prastos žmonių kalinimo sąlygos yra problema, kuriai spręsti reikia didelių ekonominių ir socialinių investicijų bei politinės valios. Tačiau pagrindinė šių priemonių įgyvendinimo prielaida – nacionaliniuose teisės aktuose įtvirtinta teisinė žmogaus teisių apsauga, atitinkanti tarptautinius žmogaus teisių apsaugos standartus. Kaip parodė 2011 m. kartu su Gento (Belgija) universiteto mokslininkais atliktas tyrimas⁵¹, Lietuvos kalinimo įstaigų veiklos teisinis reguliavimas dar didele dalimi neatitinka tarptautinių teisės aktų reikalavimų ir rekomendacijų. Kai kurios sritys reguliuojamos abstrakčiai arba iš viso nereguluojamos, o tai sudaro prielaidas plačiai aiškinti teisės normas bei nesilaikyti atitinkamų tarptautinės teisės nustatytų standartų.

Lietuva yra iš tų valstybių, kurių nacionalinė teisė mažiausiai atitinka tarptautinius teisės aktus. Tik 55 proc. tarptautinių teisės aktų, ginančių kalinčių asmenų teises, nuostatų yra įtvirtinta Lietuvos teisės aktuose. Iš 24 tyrime dalyvavusių valstybių Lietuva dalijasi 20 ir 21 vietas kartu su Jungtine Karalyste, lenkdama tik Bulgariją (53 proc.), Lenkiją (51 proc.) ir Airiją (32 proc.). Tai vertintina kaip aktuali nuteistųjų teisių apsaugos Lietuvoje problema, nes teisių reikalavimų įtvirtinimas – pagrindinė prielaida siekiant užtikrinti žmogaus teises, siekiant išvengti situacijų, kai dėl neaiškaus ar abstraktaus teisinio reguliavimo nėra fiksuojami teisės pažeidimai arba išvengiama teisinės atsakomybės už juos. Toliau aptartina Lietuvos teisinio reguliavimo atitiktis tarptautiniams kalinamų asmenų teisių standartams, ypač pabrėžiant draudimo kankinti, nežmoniškai elgtis ar žeminti asmenį užtikrinimą.

Tarptautiniai teisės aktai⁵² numato šiuos valstybių narių įpareigojimus nacionalinėje teisėje įtvirtinant bendruosius kalinčių asmenų žmogaus teisių principus: (1) reikalavimą, kad su kaliniais būtų elgiama su gerbiama žmogaus teisėmis⁵³; (2) reikalavimą, kad kalinimo įstaigos būtų administruojamos

⁵¹ Šiuo tyrimu siekta išsiaiškinti, kiek (kokių lygmeniu) Europos Sąjungos valstybės yra įtvirtinusios tarptautiniuose teisės aktuose numatytus laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų teisių apsaugos reikalavimus bei rekomendacijas. (žr.: Vermeulen G. ir kt. *Cross-border Execution of Judgements Involving Deprivation of Liberty in the EU*. IRCP. Maclu, 2011; Vermeulen G. ir kt. (ed.) *Material Detention Conditions, Execution of Custodial Sentences and Prisoner Transfer in the EU Member States*. IRCP. Maclu, 2011).

⁵² Toliau išnašose pateikiami tokie tarptautinių teisės dokumentų pavadinimų sutrumpinimai:

ICCPR – Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (International Covenant on Civil and Political Rights) (JT).

BOP – Visų bet kokia forma sulaikytų ar įkalintų asmenų apsaugos principų sąvadas (The United Nations Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment. The United Nations General Assembly Resolution No. 43/173 of 9 December, 1988) (JT).

BPTP – Pagrindiniai elgesio su kaliniais principai (Basic Principles for the Treatment of Prisoners) (JT).

EPR – Ministrų Komiteto rekomendacija šalims narėms „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“ (Recommendation No. R(2006)2 on the European Prison Rules).

SMR – Standartinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės (Standart Minimum Rules for The Treatment of Prisoners) (JT).

CERD – Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo (Convention of Elimination of All Forms of Racial Discrimination) (JT).

R(98)7 – Rekomendacija „Dėl etinių ir organizacinių sveikatos apsaugos aspektų kalėjimuose“ (Recommendation Concerning the Ethical and Organisational Aspects of Health Care in Prison).

R(2003)23 – Rekomendacija „Dėl kalėjimų administracijų vykdomo nuteistųjų iki gyvos galvos ir kitų ilgam terminui nuteistų kalinių valdymo“ (R(2003)23 Recommendation on the Management by Prison Administrators of Life Sentence and Other Long Term Prisoners).

CEDAW – Konvencija dėl visų formų diskriminacijos moterims panaikinimo (Convention of the Elimination of All Forms of Discrimination against Women) (JT).

R(2004)10 – Rekomendacija „Dėl psichinių sutrikimų turinčių asmenų žmogaus teisių ir orumo apsaugos“ (Recommendation Concerning the Protection of the Human Rights and Dignity of Persons with Mental Disorders).

PPPMI – Psichikos ligomis sergančių asmenų apsaugos ir psichikos sveikatos priežiūros tobulinimo principai (Principles for the Protection of Persons with Mental Illness and the Improvement of Mental Health Care) (JT).

R(82)17 rekomendacija „Dėl pavojingų nuteistųjų įkalinimo ir pataisymo“ (Recommendation Concerning Custody and Treatment of Dangerous Prisoners).

⁵³ International Covenant on Civil and Political Rights, 16 December 1966, United Nations; The United Nations Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment. The United Nations General Assembly Resolution No. 43/173 of 9 December, 1988; Basic Principles for the Treatment of Prisoners. The United Nations General Assembly Resolution. 28 March 1991; No. A/RES/45/111; European Prison Rules: Recommendation No. R(87)3, Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 12 February 1987.

atsižvelgiant į žmogaus teisių užtikrinimo standartus⁵⁴; (3) aiškų draudimą kankinti, nežmonišškai ar žeminančiai su kaliniais elgtis ar juos taip bausti⁵⁵; (4) reikalavimą bausmės vykdymo laikotarpiu užtikrinti pakankamą kalinčių asmenų užimtumą.⁵⁶

Šie principai iš esmės yra įtvirtinti Lietuvos nacionalinėje teisėje⁵⁷, išskyrus tai, kad nėra aiškiai įtvirtintas specialus reikalavimas, kad kalinimo įstaigos būtų valdomos laikantis žmogaus teisių standartų. Tiesa, Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas yra pažymėjęs, kad būtina imtis visų galimų priemonių, kad pataisos įstaigų veiklos organizavimo ir valdymo būdas padėtų užtikrinti, kad nuteistųjų laikymo sąlygos atitiktų žmogiškojo orumo reikalavimus ir priimtus visuomenėje gyvenimo standartus.⁵⁸

Toliau teisės nepatirti nežmoniško ar žeminančio elgesio ir kalinimo sąlygų kontekste nagrinėjamos pagrindinės probleminės tarptautinių žmogaus teisių standartų užtikrinimo Lietuvos kalinimo įstaigose sritys.

⁵⁴ European Prison Rules: Recommendation No. R(87)3, Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 12 February 1987; European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14, 4, Council of Europe, November 1950, ETS 5; *Kalashnikov v. Russia*, no. 47095/99, ECHR 2002-VI.

⁵⁵ International Covenant on Civil and Political Rights, 16 December 1966, United Nations; The United Nations Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment. The United Nations General Assembly resolution No. 43/173 of 9 December, 1988.

⁵⁶ Standart Minimum Rules for The Treatment of Prisoners (UN); The United Nations Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment. The United Nations General Assembly resolution No. 43/173 of 9 December, 1988; Basic Principles for the Treatment of Prisoners (UN); Recommendation No. R(2006)2 on the European Prison Rules.

⁵⁷ Nors Lietuvos teisės aktai aiškiai neapibrėžia reikalavimo, kad su kaliniais būtų elgiamasi geriant jų žmogaus teises, tačiau Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 straipsnis (žr. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais) nustato, kad žmogaus asmuo yra neliečiamas, žmogaus orumą gina įstatymas, draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes. Su žmogumi be jo žinos ir laisvo sutikimo negali būti atliekami moksliniai ar medicinos bandymai. Lietuvos Respublikos Bausmių vykdymo kodekso (toliau – BVK) (*Valstybės žinios*, 2002, Nr. 73-3084) 6 straipsnis nustato, kad taikant bausmių vykdymo įstatymus vadovaujamosi principu, kad visi nuteistieji lygūs nepaisant jų kilmės, lyties, socialinės ar turtinės padėties, tautybės ar rasės, politinių pažiūrų ir partiškumo, išsilavinimo, kalbos, religinių ar kitokių įsitikinimų, genetinių savybių, neįgalumo, seksualinės orientacijos, veiklos rūšies ir pobūdžio, gyvenamosios vietos ir kitų Lietuvos Respublikos įstatymuose nenumatytų aplinkybių. BVK 7 straipsnis įtvirtina humanizmo principą: vykdant bausmę, nesiekama žmogaus kankinti, žiauriai su juo elgtis arba žeminti jo orumą. Su nuteistuoju, kurio laisvė apribota, net ir jo sutikimu draudžiami medicinos, biologiniai ir kitokie mokslo bandymai. Draudžiama, išskyrus Lietuvos Respublikos teisės aktuose numatytus atvejus, filmuoti ar fotografuoti nuteistąjį, kurio laisvė apribota, be išankstinio jo sutikimo. Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių (Teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymu Nr. 194 „Dėl Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ patvirtintos Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklės (*Valstybės žinios*, 2003, Nr. 76-3498) (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais)) 6 punktą nustato, kad laisvės atėmimo bausmė turi būti vykdoma tokiomis sąlygomis, kurios užtikrintų žmogaus saugumą bei atitiktų Lietuvos Respublikos įstatymus ir kitus teisės aktus, reguliuojančius laisvės atėmimo bausmės vykdymą.

⁵⁸ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo administracinė byla Nr. A⁶³-429/2009.

3.1. Kalinių fizinės gyvenimo sąlygos

Kaip minėta aukščiau, prastos fizinės kalinimo sąlygos – svarbus kriterijus, pripažįstant, kad asmens kalinimas yra nežmoniškas ir / arba žeminantis asmens orumą. Tarptautiniai teisės aktai numato šiuos pagrindinius įpareigojimus, susijusius su fizinių kalinimo sąlygų užtikrinimu: (1) skirti kaliniams individualias kameras miegojimui⁵⁹; (2) užtikrinti pakankamą kameros ploto dydį (erdvę) vienam kaliniui⁶⁰; (3) draudimą apgyvendinti kameroje daugiau kalinių nei tai leidžia fizinis jų išplanavimas, išskyrus išimtinius atvejus⁶¹; (4) užtikrinti pakankamą gyvenamųjų patalpų dydį, apšvietimą, šildymą, ventiliavimą ir instaliacijas.⁶²

Didelė dalis reikalavimų, susijusių su kalinių gyvenimo sąlygomis kameroje, nėra tiesiogiai įtvirtinti Lietuvos teisės aktuose. Teisės aktai nenumato reikalavimo skirti kaliniams miegoti individualias kameras. Dėl kalinimo įstaigų perpildymo ir nepajėgumo suteikti paminėtas sąlygas toks teisinis reikalavimas būtų formalus ir faktiškai neįgyvendinamas. Nors minimalaus ploto vienam kaliniui normatyvai⁶³ yra įtvirtinti, praktiškai daugeliu atvejų jų nėra laikomasi dėl perpildymo problemos. Kaip jau aptarta, kai kuriose kalinimo įstaigose (ypač kardomojo kalinimo) nėra užtikrinamos ir pakankamos apšvietimo, vėdinimo, šildymo ir pan. sąlygos.

Kaip minėta, pagrindinės šių sąlygų neužtikrinimo priežastys – kalinimo įstaigų perpildymo ir šių įstaigų pastatų architektūros bei būklės problemos, kurioms išspręsti visų pirma reikia politinių ir ekonominių sprendimų koreguojant baudžiamąją politiką bei suteikiant lėšų kalinimo įstaigoms renovuoti ar statyti naujiems pastatams. Rekomendacijas mažinti kalinimo įstaigų perpildymą teisinėmis ir politinėmis priemonėmis numato ir tarptautinių organizacijų bei Europos Sąjungos dokumentai.⁶⁴

Kalbant apie kalinimo įstaigų perpildymą, pabrėžtina, kad tiek Komitetas, tiek Lietuvos mokslininkai siūlo spręsti šią problemą mažinant kalinių skaičių. Pasak G. Sakalausko, viena pagrindinių

⁵⁹ SMR 9(1), EPR 18.5.

⁶⁰ Kameros erdvės dydis turi būti priklausomas nuo laiko, praleidžiamo kameroje, kalinių, apgyvendintų kameroje, skaičiaus ir tokių sanitarinių mazgų, kurie užtikrintų asmens privatumą, prieinamumo (SMR 9, 10, 11, 12, EPR 19, 19.3).

⁶¹ SMR 9(1), 10, EPR 18.1, 18.3, 18.4, 18.6.

⁶² SMR 9, 10, 11, 12, 13, EPR 18.

⁶³ Teisingumo ministro 2010 m. balandžio 26 d. įsakymo Nr. 1R-85 „Dėl pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių pakeitimo“ 11¹ punkte nustatyta, jog iki Laisvės atėmimo vietų modernizavimo strategijos įgyvendinimo priemonių 2009–2017 metų plane, patvirtintame Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. rugsėjo 30 d. nutarimu Nr. 1248 (Žin., 2009, Nr. 121-5216), numatytų priemonių įgyvendinimo vienam asmeniui tenkantis minimalus gyvenamųjų patalpų plotas negali būti mažesnis kaip:

- 3,1 kv. m – pataisos įstaigų bendrabučių tipo patalpose (išskyrus Kauno nepilnamečių tardymo izoliatorių-pataisos namus ir Pravieniškių gydymo ir pataisos namus);

- 3,6 kv. m – pataisos įstaigų kamerų tipo patalpose;

- 4,1 kv. m – Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriaus-pataisos namų ir Pravieniškių gydymo ir pataisos namų gyvenamosiose patalpose;

- 5,1 kv. m – Laisvės atėmimo vietų ligoninės palatose.

Pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2010 m. gegužės 11 d. įsakymą Nr. V-124 „Dėl didžiausio tardymo izoliatoriuje ir areštinėje leidžiamų laikyti asmenų skaičiaus ir minimalaus ploto, tenkančio vienam asmeniui, tardymo izoliatoriaus ir areštinės kameroje nustatymo“ vienam asmeniui tenkantis minimalus plotas tardymo izoliatoriaus ir areštinės kameroje negali būti mažesnis kaip 3,6 kv. m., o Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje-pataisos namuose – ne mažesnis kaip 4.1 kv. m.

Pagal iki 2010 m. balandžio 11 d. galiojusios Lietuvos higienos normos HN 76:1999 „Laisvės atėmimo ir kardomojo kalinio įstaigos. Įrengimas, eksploatavimo tvarka, sveikatos priežiūra“, patvirtintos Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1999 m. spalio 22 d. įsakymu Nr. 461, reikalavimus, vienam asmeniui, esančiam laisvės atėmimo ir kardomojo kalinimo įstaigoje, turėjo būti suteiktas 5 kv. m. kameros plotas arba 3 kv. m. bendrabučio gyvenamojo kambario plotas.

⁶⁴ Pvz.: Council of Europe, Committee of Ministers. Recommendation R(99)22 of the Committee of Ministers to Member States Concerning Prison Overcrowding and Prison Population Inflation. (Adopted by the Committee of Ministers on 30 September 1999 at the 681st Meeting of the Ministers' Deputies). Compendium of Conventions, Recommendations and Resolutions Relating to Penitentiary Questions. Council of Europe, Strasbourg, 2007; Council of Europe. Committee of Ministers. Consistency in Sentencing: Recommendation No. R (92) 17, Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 19 October 1992 and Explanatory Memorandum. Strasbourg: Council of Europe Press; Croton, NY: Manhattan Pub. Co. [distributor], 1993; European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) standarts (CPT/Inf E (2002) 7 – Rev. 2001).

didelį kalinių skaičių Lietuvoje lemiančių priežasčių yra ne tiek dažnas laisvės atėmimo bausmės taikymas, kiek jos vidutinė trukmė, kuri Lietuvoje skaičiuojama metais, o daugumoje Europos valstybių tesudaro keletą mėnesių.⁶⁵ Todėl siekiant spręsti šią problemą, baudžiamojo įstatymo sankcijose būtina trumpinti laisvės atėmimo bausmes ir / arba griežtinti jų skyrimo kriterijus. Tiesa, šį tikslą sunku įgyvendinti dėl priešiško politikų ir visuomenės požiūrio bei jų veikiamos Lietuvos baudžiamosios politikos praktikos.

Vis dėlto pabrėžtina, kad, kaip minėta, labiausiai žmogaus orumą žemina ne laisvės atėmimo bausmės vykdymo įstaigų, o tardymo izoliatorių sąlygos. Atsižvelgiant į tai, prioritetas turi būti teikiamas būtent šių kalinimo įstaigų sąlygų ir perpildymo problemoms spręsti.

Tardymo izoliatorių perpildymo problema labiau susijusi ne tiek su laisvės atėmimo bausmės trukme, kiek su baudžiamojo proceso kardomųjų priemonių teisinio reguliavimo ir taikymo ypatumais – dažnas suėmimo taikymas lemia tardymo izoliatorių perpildymą. Laisvės atėmimo bausmės įstaigų perpildymo problemą galima įveikti trumpinant baudžiamojo įstatymo sankcijose numatytą laisvės atėmimo trukmę, plačiau taikant bausmės vykdymo atidėjimo ir lygtinio paleidimo (probacijos) institutus. Tuo tarpu kardomosios priemonės suėmimo taikymo sumažinimas gali būti pasiektas griežtinant baudžiamojo proceso įstatyme numatytus suėmimo taikymo pagrindus, taikant švelnesnes kardomasias priemones, o ne suėmimą.⁶⁶ Kita vertus, suėmimo taikymas priklauso ir nuo teisėsaugos institucijų pareigūnų požiūrio – yra atvejų, kai suėmimo skyrimas nepakankamai pagrindžiamas teisiniais ir faktiniais argumentais.⁶⁷

Bendra baudžiamosios politikos priemonė, kuri gali padėti mažinti tiek suėmimo, tiek laisvės atėmimo bausmės taikymą – nusikalstamų veikų dekriminalizavimas. Vis dėlto, atsižvelgiant į pastarojo dešimtmečio baudžiamosios politikos tendencijas, mažai tikėtina, kad bus dekriminalizuojamos veikos, už kurių padarymą dažnai taikoma laisvės atėmimo bausmė. Antai nuo naujojo Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso įsigaliojimo nė viena nusikalstama veika nebuvo dekriminalizuota, o priešingai – baudžiamoji politika vystėsi baudžiamosios atsakomybės griežtinimo ir naujų veikų kriminalizavimo kryptimi.

Kalinimo įstaigų sistemos modernizavimo būtinumą lemia itin prasta kalinimo įstaigų fizinė būklė, dėl kurios jose laikomi asmenys patiria žeminančias kalinimo sąlygas.

Perpildymo problemą sprendžiant bausmių politikos švelninimo būdu, tačiau negerinant fizinių kalinimo sąlygų tam tikra žmonių dalis vis tiek bus laikoma prastos fizinės būklės patalpose. Kaip minėta, EŽTT jurisprudencijoje bei tarptautinių organizacijų rekomendacijose žmogaus orumą žeminančiomis sąlygomis pripažįstama ne tik maža vienam asmeniui tenkanti privati erdvė, bet ir kiti fiziniai kalinimo įstaigos patalpų būklės parametrai: nepakankamas apšvietimas, vėdinimas, šildymas, sanitarinių ir higienos įrenginių prasta kokybė bei nepakankamas prieinamumas ir pan. (šių sąlygų neatitiktis žmogaus orumo standartams, kaip minėta, fiksuojamas ir Lietuvoje). Taigi galima teigti, kad žmonių kalinimo neišvengiamumas lemia kalinimo įstaigų sistemos modernizavimo būtinumą – net ir sumažinus kalinių skaičių, dabartinėmis sąlygomis, nepaisant galimai padidėsi vieno kaliniui tenkančio ploto, jie vis tiek bus priversti kęsti prastas higienos, sanitarinių įrenginių, vėdinimo, apšvietimo ir pan. sąlygas, kurias lemia bloga (avarinė) fizinė kalinimo įstaigų pastatų būklė. Atsižvelgiant į tai, manytina, kad siekiant pagerinti žmogaus teisių užtikrinimo padėtį kalinimo įstaigose, turėtų būti derinamos bausmių politikos švelninimo ir laisvės atėmimo įstaigų modernizavimo strategijos.

Šiuo požiūriu teigiamai vertintinas valstybės institucijų siekis modernizuoti kalinimo įstaigų sistemą Lietuvoje. 2009 m. spalio 11 d. įsigaliojo Laisvės atėmimo vietų modernizavimo strategija (toliau – Strategija)⁶⁸, kuria siekiama per trumpiausią laiką ir kuo mažesniais išlaidomis modernizuoti laisvės atėmimo vietas bei mažinti laisvės atėmimo vietų veiklos išlaidas nepažeidžiant visuomenės saugumo.

⁶⁵ Sakalauskas G. Įkalinimas Lietuvoje: praktika ir prasmė. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2007. Nr. 2 (20), p. 127.

⁶⁶ Kardomojo kalinimo trukmę galima sumažinti šiais būdais: 1) didinant (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 122 straipsnio 8 dalyje numatytos suėmimo taikymo sąlygos – minimalios galimos laisvės atėmimo bausmės už įtariamojo (kaltinamojo, teisiamo) asmens padarytus nusikaltimus ribą (žr. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341); 2) numatant, kad suėmimo laikas negali viršyti tam tikros dalies, pavyzdžiui, 2/3 galimos laisvės atėmimo bausmės; 3) teismui atsižvelgiant į potencialios bausmės rūšį ir dydį vadovaujantis bylos aplinkybėmis, daugiau taikant švelnesnes kardomasias priemones.

⁶⁷ Žr.: Bikelis S., Gutauskas A., Liesis M., Mališauskaitė-Simanaitienė S., Prapiestis D. Suėmimo skyrimo ir taikymo pagrindumas Lietuvoje. Mokslinė analizė. Vilnius, 2009, p. 24–25.

⁶⁸ *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 121-5216.

Vienas iš laisvės atėmimo vietų modernizavimo šaltinių yra privačių investuotojų lėšos pagal viešos ir privačios partnerystės sutartis.⁶⁹ Taigi, siekiant kalinimo sistemos veiksmingumo, planuojama, kad 2015–2017 m. Lietuvoje turėtų atsirasti bent keturi iš dalies privatūs tardymo izoliatoriai-kalėjimai / pataisos namai.

3.2. Higienos ir maitinimo sąlygos

Higienos sąlygų užtikrinimo lygmuo EŽTT jurisprudencijoje vertinamas kaip svarbus kriterijus nustatant, ar buvo pažeistas EZTK 3 straipsnis.⁷⁰ Ypač svarbus kriterijus – tai, ar asmuo turi pakankamų galimybių naudotis higienos įrenginiais – pakankamai dažnai praustis, naudotis tualetu, kurio įrengimas užtikrina asmens privatumą. Atliktus nacionalinių teisės aktų atitikties tarptautiniams dokumentams analizę, darytina išvada, kad Lietuvoje teisės aktai nepakankamai užtikrina tarptautinius kalinių higienos sąlygų teisinius standartus. Nacionaliniai teisės aktai neįtvirtina reikalavimo garantuoti kaliniams galimybę naudotis tinkamais sanitariniais ir prausimosi įrenginiais, užtikrinant pagarbą jų privatumui⁷¹, taip pat Lietuvos teisėje tik dalinai įtvirtintas reikalavimas, kad visose kamerose sanitariniai įrenginiai (tualetai) būtų tinkamai atitverti.⁷²

Žmogaus orumą žeminančio elgesio kriterijumi, atsižvelgiant į EŽTT praktiką, gali būti pripažintas ir netinkamas asmens aprūpinimas apranga ir maitinimu. Tarptautiniai teisės aktai numato reikalavimus, kad kaliniai būtų aprūpinami tinkama klimatui apranga, kuri nebūtų žeminanti bei atitiktų asmens amžių.⁷³ Lietuvos teisės aktai įtvirtina reikalavimą suteikti laisvės atėmimo bausmę pataisos įstaigose atliekantiems asmenims, kurie neturi tinkamos aprangos, klimato sąlygas atitinkančius rūbus. Tačiau toks reikalavimas nėra numatytas asmenims, atliekantiems arešto bausmę ir bausmę atvirosiose kolonijose.⁷⁴ Taip pat jokiam teisės akte nėra specialaus reikalavimo, kad rūbai nežemintų asmens orumo ir būtų jam tinkami atsižvelgiant į jo amžių. Tokia teisinio reguliavimo spraga gali sudaryti sąlygas žeminti žmogaus orumą, praktiškai suteikiant jo amžiaus arba fizinį duomenų neatitinkančius rūbus.

Lietuvos teisinis reguliavimas daugeliu atvejų atitinka tarptautinius teisinius kalinių maitinimo standartus.⁷⁵ Lietuvos teisės aktai detalai reguliuoja kalinių maitinimą: numatytos specialios mitybos normos dirbantiems ir nedirbantiems vyrams ir moterims, nepilnamečiams, vegetarams, ligoniams,

⁶⁹ Pagal 2011 m. gegužės 18 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimą (Nr. 571) „Dėl partnerystės projekto įgyvendinimo“ privačiam subjektui perduodamos šios veiklos įkalinimo įstaigose: pastatų projektinės dokumentacijos koregavimo darbai; pastatų statyba ir įrengimas; pastatų kapitalinio ir einamojo remonto darbai; komunalinių paslaugų teikimas ir inžinerinių sistemų priežiūra; pastatų, teritorijos valymas ir atliekų tvarkymas; pastatų ir teritorijos priežiūra; maitinimo paslaugos; skalbimo paslaugos; socialinės reabilitacijos paslaugos. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 61-2898.

⁷⁰ *Valašinas v. Lithuania*, no. 44558/98, ECHR 2001-VIII; *Savenkovas v. Lithuania*, no. 871/02, 18 November 2008; *Kalashnikov v. Russia*, no. 47095/99, ECHR 2002-VI.

⁷¹ SMR 12, 13, EPR 19.3, 19.4, 19.7.

⁷² ICCPR 10(1), SMR 12, BOP 1, BTP 1, ECHR 3, EPR 19.3, *Peers v. Greece*, no. 28524/95, §§ 67-68, 74, ECHR 2001-III. Pavyzdžiui, Lietuvos higienos normoje HN 76:2010 (*Valstybės žinios*, 2010, Nr. 41-1999) yra numatytas reikalavimas įrengti atskirus sanitarinius mazgus tik kamerų tipo patalpose. Daugelis nuteistųjų kalii bendrabučio tipo patalpose, kuriose yra įrengtos sanitarinės patalpos su keletu sanitarinių mazgų. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierius 2010 m. pripažino pagrįstu nuteistojo skundą dėl sąlygų ir privatumo neužtikrinimo Pravieniškių 3-ųjų pataisos namų sanitarinio mazgo patalpose. Kontrolieriaus tyrimo metu buvo nustatyta, kad ne visi sanitariniai mazgai yra atitverti vienas nuo kito. Taip pat Seimo kontrolierius bei Komitetas nustatė, kad tardymo izoliatoriuose ir areštinėse ne visose kamerose tualetai yra pakankamai atitverti, kad užtikrintų asmens privatumą (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolieriaus 2011 m. lapkričio 22 d. pažyma Nr. 1/3D-3112 „Dėl Vilniaus apskrities vyriausiojo policijos komisariato areštinės patikrinimo, vykusio 2011 m. spalio 13 d.“ [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrski.lt/files/452.pdf>> (prisijungta 2013 m. kovo 6 d.)).

⁷³ SMR 17(1), EPR 20.1, 20.2.

⁷⁴ Palyginti trumpas asmens laikymo areštinėse laikas nereiškia, kad asmeniui nebus reikalinga apranga, ypač atsižvelgiant į tai, kad jose, kaip teigiama Komiteto ataskaitose, šaltuoju metų sezonu būna nepakankamai šildoma. Atvirosiose kolonijose kalintys asmenys, palyginti su kalinčiais kitose įkalinimo įstaigose, turi daug judėjimo bei ryšių su išoriniu pasauliu laisvės, bet tai neleidžia at mesti galimybės, kad kai kurie kalintys asmenys negali patys pakankamai pasirūpinti reikiama apranga.

⁷⁵ Tarptautiniai teisės aktai numato reikalavimą teikti pakankamą kiekį turinčio organizmui vertingų medžiagų maisto, atsižvelgiant į kalinių sveikatos, fizinę būklę, specialius dietos, religinius, kultūrinius poreikius (SMR 20(1), EPR 22.1, 22.6.); užtikrinti galimybę naudotis švairiu geriamu vandeniu (SMR 20(2), EPR 22.5).

žindančioms moterims ir kūdikiams. Taip pat yra numatytas reikalavimas atsižvelgti į asmens religinius įsitikinimus⁷⁶. Vis dėlto nėra įtvirtintas reikalavimas atsižvelgti į kalinčio asmens kultūrą.

Vis dėlto faktinė situacija verčia abejoti teisės į visavertę aprangą ir mitybą užtikrinimu Lietuvos kalinimo įstaigose. Kalėjimų departamento pateikti statistiniai duomenys rodo, kad 2011 m. vieno kalinio aprangai ir patalynei vidutiniškai buvo skiriama 0,30 Lt, o vieno kalinčio asmens mitybai per dieną vidutiniškai buvo skiriama 4,86 Lt.⁷⁷ Pabrėžtina, kad nedidelį maitinimo ir higienos reikmenų tiekimo finansavimą taip pat lemia ir teisės aktais nustatyti normatyvai.⁷⁸

3.3. Kalinių saugumo užtikrinimas

Kalinių saugumo užtikrinimas – esminė prielaida apsaugant kalinčius asmenis nuo žmogaus orumą ar kūno neliečiamumą pažeidžiančių veiksmų.

Tarptautiniai dokumentai numato šiuos pagrindinius saugumo užtikrinimo kalinimo įstaigose reikalavimus: (1) vykdyti kruopščią atranką, skirstant kalinius į bendras kameras ir nustatyti, ar jie yra tinkami gyventi kartu su kitais kaliniais⁷⁹; (2) užtikrinti kaliniams kameroje priėjimą prie veikiančio signalo (aliarmo), kuris atkreiptų personalo dėmesį visą parą⁸⁰; (3) reguliarius kiekvieno kalinio saugumo lygio patikrinimai, atsižvelgiant į visą asmens kalinimo laiką⁸¹; (4) reguliarius patikrinimai dėl poreikio apsaugoti kalinius ir užtikrinimas, kad būtų imamasi padidinto saugumo užtikrinimo priemonių tol, kol kalinys kelia grėsmę kitam kaliniui arba keliami grėsmė jo gyvybei ar saugumui⁸²; (5) asmens apžiūra turi būti atliekama gerbiant asmens orumą⁸³; (6) asmens apžiūrą gali atlikti tik tos pačios lyties personalo

⁷⁶ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 73-3084; Lietuvos Respublikos suėmimo vykdymo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 12-313; Asmenų, laikomų kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose, maitinimo organizavimo taisyklės. Patvirtintos Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2006 m. gegužės 2 d. įsakymu Nr. 4/07-117, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 52-1923; Fiziologinės mitybos normos asmenims, laikomiems kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. sausio 9 d. nutarimu Nr. 14, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 4-98; Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2006 m. gruodžio 29 įsakymas Nr. 1R-485 „Dėl Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2002 m. rugsėjo 23 d. įsakymo Nr. 253 „Dėl skiriamų maisto produktų vidutinių paros kiekių ir paros maitinimo išlaidų normų asmenims, laikomiems kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose, patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 2-92.

⁷⁷ Pažymėtina, jog 2012 m. kovo mėn. vykęs masinis kalinių bado streikas buvo susijęs su teisės aktų pakeitimais, ribojančiais kalinimo įstaigų parduotuvėse parduodamą maistą ir jo kiekius. Šio sprendimo deklaruojamas tikslas – kovoti su nuteistųjų nelygybe, kita vertus, atsižvelgiant į mažą maitinimo finansavimą, galima teigti, jog tai taip pat yra asmens teisės į visavertę mitybą ribojimas (valstybė šiuo atveju ne tik pati neužtikrina šios teisės, bet netgi riboja kalinčių asmenų galimybes pasirūpinti paties. Tokį sprendimą būtų galima pateisinti, jeigu valstybė užtikrintų visavertį maitinimą ne tik formaliai (t. y. teisiniu reguliavimu), bet ir faktiškai skirdama didesnę finansavimą kalinių mitybai.

⁷⁸ Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2006 m. gruodžio 29 įsakymu Nr. 1R-485 „Dėl Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2002 m. rugsėjo 23 d. įsakymo Nr. 253 „Dėl skiriamų maisto produktų vidutinių paros kiekių ir paros maitinimo išlaidų normų asmenims, laikomiems kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose, patvirtinimo“ pakeitimo“ (*Valstybės žinios*, 2007, Nr. 2-92) nustatytos vidutinės paros maitinimo išlaidos asmenims yra tokios: vienam dirbančiam vyrui, laikomam kardomojo kalinimo ar laisvės atėmimo vietoje, nuo 4,65 Lt iki 6,50 Lt; vienam nedirbančiam vyrui, laikomam kardomojo kalinimo ar laisvės atėmimo vietoje, nuo 3,50 Lt iki 5,00 Lt; vienai dirbančiai moteriai, laikomai kardomojo kalinimo ar laisvės atėmimo vietoje, nuo 4,90 Lt iki 5,90 Lt; vienai nedirbančiai moteriai, laikomai kardomojo kalinimo ar laisvės atėmimo vietoje, nuo 4,10 Lt iki 5,10 Lt; vienam nepilnamečiui, laikomam kardomojo kalinimo ar laisvės atėmimo vietoje, ne mažesnės kaip 6,60 Lt; vienai nėščiai moteriai, laikomai kardomojo kalinimo ar laisvės atėmimo vietoje, nuo 6,70 Lt iki 7,70 Lt; vienai krūtimi maitinančiai motinai, laikomai kardomojo kalinimo ar laisvės atėmimo vietoje, nuo 7,00 Lt iki 8,00 Lt; vienam kūdikiui (vaikui) nuo 6,30 Lt iki 8,00 Lt;

vienam ligoniui ir neigaliajam: vyrui nuo 4,65 Lt iki 6,50 Lt, moteriai nuo 4,90 Lt iki 5,90 Lt, nepilnamečiui ne mažesnės kaip 7,00 Lt, nėščiai moteriai nuo 7,00 Lt iki 8,00 Lt, krūtimi maitinančiai motinai nuo 7,00 Lt iki 8,00 Lt, kūdikiui (vaikui) nuo 6,30 iki 8,00 Lt.

maisto produktų pirkimo išlaidų norma vienam asmeniui, vežamam iš kardomojo kalinimo ar laisvės atėmimo vietos, nuo 2,80 Lt iki 3,80 Lt.

⁷⁹ ICCPR 6(1), UDHR 3, SMR 9(2), ECHR 2, EPR 18.6, 18.7, *Edwards v The United Kingdom*, no. 13071/87, 16 December 1992.

⁸⁰ ICCPR 6(1), UDHR 3, ECHR 2, EPR 18.2.c, 52.4, IPR 18(4), *Edwards v The United Kingdom*, no. 13071/87, 16 December 1992.

⁸¹ R(82)17:8, EPR 51.5.

⁸² EPR 51.5, 53.51, 53.2.

⁸³ ICCPR 10(1), BPTP 1, EPR 54.3, 54.4.

darbuotojas⁸⁴; (7) asmens kūno apžiūra turi būti atliekama tik išimtinėmis aplinkybėmis ir dėl svarbios priežasties, esant dviem pareigūnams toje vietoje, kurioje užtikrinamas asmens privatumas.⁸⁵

Lietuvos teisės aktų analizė parodė, kad saugumo užtikrinimo teisinis reguliavimas, palyginti su tarptautiniais teisiniais standartais, nėra pakankamas.

Pirma, Lietuvos teisės aktuose neįtvirtintas tiesioginis reikalavimas skirstant asmenis į kameras vykdyti kruopščią atranką, per kurią būtų nustatoma, ar asmenys gali gyventi vienoje kameroje. Tokio reikalavimo nebuvimas padidina kalinių viktimizacijos riziką, neužkertama kelio kalinių smurtinės subkultūros sklaidai bei sudaro sąlygas žmogaus teisių pažeidimams, ypač susijusiems su žmogaus kūno ir asmens neliečiamumu.

Antra, nėra numatytas tarptautiniuose dokumentuose⁸⁶ įtvirtintas įpareigojimas kalinimo įstaigų pareigūnams reguliariai tikrinti kalinių saugumą, saugumo grėsmę. Kalintys asmenys turi teisę savo iniciatyva kreiptis dėl jų atskyrimo nuo kitų kalinių: Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso (toliau – BVK) 70 straipsnio 6 dalis nustato, kad jeigu pataisos įstaigoje bausmę atliekantis nuteistasis raštu prašo pataisos įstaigos administracijos dėl svarbių priežasčių laikyti jį izoliuotą nuo kitų nuteistųjų, pataisos įstaigos direktorius turi teisę nutarimu perkelti tokį nuteistąjį į kamerų tipo patalpas ir laikyti jį kameroje vieną arba kartu su kitais tuo pačiu pagrindu kamerų tipo patalpose laikomais nuteistaisiais. Laiką, kuriam nuteistasis perkeliamas į kamerų tipo patalpas, nustato pataisos įstaigos direktorius. Toks nuteistojo perkėlimas į kamerų tipo patalpas nėra nuobauda. Vis dėlto toks teisinis reguliavimas, manytina, neužtikrina tinkamos kalinių apsaugos. Visų pirma, kritikuotinas kalinio iniciatyvos kriterijus, nes dėl specifinės kalinių subkultūros⁸⁷ arba padidinto asmens pažeidžiamumo kalintys asmenys, jausdami grėsmę dėl savo saugumo, ne visais atvejais kreipsis patys. Antra, izoliuoti kalinį jo prašymu yra įstaigos vadovo teisė, o ne pareiga. Galiausiai ši teisės norma neįpareigoja pareigūnų vykdyti reguliarių saugumo patikrinimų bei patiems nustatyti asmenis, keliančius grėsmę kitiems, arba tuos, kuriems kyla grėsmė. Įtvirtinti tokius įpareigojimus reikalauja tarptautiniai teisės aktai.

Trečia, tarptautinių žmogaus teisių standartų neatitinka ir asmens kūno apžiūros Lietuvos kalinimo įstaigose teisinis reguliavimas. Tarptautiniai teisės aktai numato, kad asmens kūno apžiūra turi būti atliekama tik išimtinėmis aplinkybėmis ir dėl svarbios priežasties, esant dviem pareigūnams tokioje vietoje, kuri užtikrina asmens privatumą.⁸⁸ BVK 112 straipsnis ir Suėmimo vykdymo įstatymo 6 straipsnio 2 dalis⁸⁹ ir 8 straipsnio 3 dalis abstrakčiai reguliuoja nuteistųjų kratą – tik nurodoma, kad nuteistiesiems ji daroma ir kad nuteistojo asmens kratą atlieka tos pačios lyties pareigūnai.

Kratos atlikimo tvarką ir pagrindus detaliau nustato Laisvės atėmimo vietų apsaugos ir priežiūros instrukcija⁹⁰. Pagal ją suimtųjų ir nuteistųjų visa krata privalomai atliekama šiais atvejais: (1) atvykus į laisvės atėmimo vietą, taip pat išvykstant iš jos; (2) uždarant į karcerį, baudos (drausmės) izoliatorių, perkeliant į kamerų tipo patalpas ir paleidžiant iš jų; (3) atliekant kratas kameroje, kurioje kalėjimo režimo sąlygomis laikomi nuteistieji, karceryje, baudos (drausmės) izoliatoriuje, kamerų tipo patalpose; (4) suimtajam arba nuteistajam padarius nusikalstamą veiką; (5) įtarus, kad suimtasis arba nuteistasis turi daiktų, kuriuos jam turėti draudžiama; (6) prieš ir po pasimatymų su giminaičiais ir kitais asmenimis, kai pasimatymų metu tarp pasimatėnčiųjų galimas fizinis kontaktas.

Toks teisinis reguliavimas vertintinas kritiškai.

Visų pirma, netinkamų kratos veiksmų atlikimas gali pažeisti žmogaus teises – asmens privatumą bei kūno neliečiamumą, todėl kratos atlikimo pagrindai ir tvarka turėtų būti detaliai reguliuojami įstatymu, o ne įstatymų igyvendinamaisiais teisės aktais.

Antra, dabar esantis kratos atlikimo tvarkos reguliavimas yra neproporcingas – skirtingais kratos atlikimo atvejais nenumatytos skirtingos kratos rūšys. Tai sudaro sąlygas žmogaus teisių pažeidimams, lemia neproporcingą kratos ir jos taikymo pagrindų santykį. Pavyzdžiui, kaip teigia Seimo kontrolierė 2009 m. pažymoje, įstatymu įtvirtinant asmens kratos pagrindus, būtina kritiškai įvertinti kiekvieną iš jų, siekiant nustatyti, kad santykis tarp pasirinktos priemonės, t. y. kūno apčiupinėjimo per drabužius,

⁸⁴ ICCPR 10(1), BPTP 1, EPR 54.5.

⁸⁵ ICCPR 10(1), BPTP 1, EPR 54.3, 54.4, 54.6, *Van der Vaen v. The Netherlands*, no. 50901/99, ECHR 2003 - II.

⁸⁶ R(82)17:8, EPR 51.5

⁸⁷ Kalinių subkultūrai būdingas stiprus „skundikų pasmerkimo“ principas (Žr.: Petkus A. Kriminalinė subkultūra ir jos įtaka recidyviniam nusikalstamumui. *Jurisprudencija*, 2001, t. 20 (12)).

⁸⁸ ICCPR 10(1), BPTP 1, EPR 54.3, 54.4, 54.6, *Van der Vaen v. The Netherlands*, no. 50901/99, ECHR 2003 - II.

⁸⁹ *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 81-3172.

⁹⁰ *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 89 -3361; *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 43-2100.

asmens išrengimo nuogai, o tuo labiau kūno ertmių apžiūros, ir siekiamo tikslo – surasti ir paimti draudžiamus turėti daiktus – būtų protingas, o asmens teisės į privatumą apribojimas būtinas demokratinėje visuomenėje. Kaip vieni iš pagrindų, kuriuos šiuo metu numato Laisvės atėmimo vietų apsaugos ir priežiūros instrukcija ir kurie kelia abejonių dėl proporcingumo, yra visa krata prieš trumpalaikius ir ilgalaikius pasimatymus, taip pat visa krata grįžtant po trumpalaikių pasimatymų, kurių metu neįmanomas joks fizinis kontaktas.⁹¹

Taigi pabrėžtina, kad įstatymu turi būti nustatyti skirtingi pagrindai ir tvarka atlikti skirtingas asmens kratas, taip numatant daugiau saugiklių, iškilus didesnei grėsmei asmens teisei į privatumą ir teisei į apsaugą nuo kankinimo ir žeminimo.⁹²

3.4. Pažeidžiamų asmenų apsauga

Kalėjimo departamento pateiktais duomenimis, 2011 m. 21 proc. visų kalinčių asmenų turėjo psichikos ar elgesio sutrikimų dėl narkotikų ar / ir alkoholio vartojimo.⁹³ Su šiomis problemomis susiduriantiems asmenims, atsižvelgiant į tarptautinių teisės aktų reikalavimus, būtina užtikrinti didesnę teisių apsaugą, kuri ypač susijusi su tinkamu ir kokybišku sveikatos priežiūros paslaugų teikimu.

Lietuvos teisės aktai, kaip to reikalauja tarptautiniai dokumentai, numato, kad kaliniams būtų teikiamos tokios pat kokybės asmens sveikatos priežiūros paslaugos kaip ir laisvėje esantiems asmenims. Vis dėlto faktinė situacija rodo, kad ši nuostata Lietuvoje nėra pakankamai užtikrinama. Lietuvos kalinimo įstaigų sveikatos priežiūros sistema yra atskirta nuo visuomenės (bendruomenės) sveikatos priežiūros sistemos: už sveikatos priežiūros paslaugų teikimą yra atsakinga ne Sveikatos apsaugos, o Teisingumo ministerija. Toks atskyrimas sukuria tam tikrų finansinių ir žmogiškųjų išteklių problemų, pavyzdžiui, dėl mažesnio finansavimo, palyginti su tuo, kuris bendrai skiriamas sveikatos priežiūros įstaigoms⁹⁴; atitinkamai mažesni medicinos personalo, dirbančio kalinimo įstaigose, atlyginimai, palyginti su tais, kurie dirba Sveikatos ministerijai pavaldžiose įstaigose. Dėl mažų kalinimo įstaigų sveikatos sektoriaus medikų atlyginimų sunku pritraukti darbuotojus.⁹⁵ Pažymėtina ir tai, kad Teisingumo ministerija už vaistus moka didesnę PVM (21 proc.) nei Privalomasis sveikatos draudimo fondas (5 proc.).⁹⁶

Tarptautiniai dokumentai⁹⁷ numato reikalavimą užtikrinti, kad kaliniams, turintiems psichikos sveikatos problemų, būtų suteikiama priežiūra, atitinkanti tokia, kuri visuomenėje suteikiama panašias psichikos sveikatos problemas turintiems asmenims. Pažymėtina, jog Lukiškių laisvės atėmimo vietų ligoninėje veikia Psichiatrijos skyrius⁹⁸, kuriame yra 25 lovos iš 111 esančių ligoninėje. 20 vietų yra skirta asmenims su psichikos sutrikimais ir 5 asmenims, turintiems problemų dėl priklausomybių. Personalas, dirbantis Psichiatrijos skyriuje, iš esmės apsiriboja medikamentinio gydymo teikimu. Abejotina, ar toks šio skyriaus pajėgumas ir teikiamų psichikos sveikatos paslaugų apimtis yra pakankami, ypač atsižvelgiant į tai, kad net penktadalis kalinčių asmenų turi priklausomybių.

⁹¹ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierės pažyma Nr. 4D-2009/2-912 „Dėl savo iniciatyva pradėto tyrimo dėl galimo žmogaus orumo ir privatumo pažeidimo atliekant asmens kratas Alytaus pataisos namuose“ [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrski.lt/index.php?p=0&l=LT&n=62&pazyma=3909>> (prisijungta 2013 m. sausio 3 d.).

⁹² Ten pat.

⁹³ Kalėjimų departamento ir jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių 2011 metų veiklos pagrindiniai statistiniai duomenys [interaktyvūs]. Prieiga per internetą: <http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&lang=1> (prisijungta 2013 m. sausio 3 d.).

⁹⁴ Eramova I., Joncheere K., Laukamm Josten U. ir kt. ŽIV ligos gydymo ir prieinamumo Lietuvoje vertinimas [interaktyvus]. Prieiga per internetą:

<https://www.unodc.org/documents/balticstates//Library/Other/Report_ART_Lithuania_LT.pdf> (prisijungta 2013 m. sausio 3 d.); Juodkaitė D., Uscila R. Lietuvos įstatymų ir bendrosios strategijos dėl ŽIV/AIDS prevencijos ir slaugos tarp švirkščiamųjų narkotikų vartotojų laisvės atėmimo vietose analizė. Jungtinių Tautų narkotikų ir nusikalstamumo biuro (UNODC) ataskaita apie regioninį projektą „ŽIV/AIDS prevencija ir slauga tarp švirkščiamųjų narkotikų vartotojų Estijos, Latvijos ir Lietuvos laisvės atėmimo vietose“, 2008, p. 26.

⁹⁵ Ten pat.

⁹⁶ Ten pat.

⁹⁷ SMR 22(1), PPPMI 1, 20, R(98)7:10, 11, 52, R(2004)10: 35(1) ir (2), EPR 40.

⁹⁸ Žr.: Juodkaitė D., Uscila R. Lietuvos įstatymų ir bendrosios strategijos dėl ŽIV/AIDS prevencijos ir slaugos tarp švirkščiamųjų narkotikų vartotojų laisvės atėmimo vietose analizė. Jungtinių Tautų narkotikų ir nusikalstamumo biuro (UNODC) ataskaita apie regioninio projekto „ŽIV/AIDS prevencija ir slauga tarp švirkščiamųjų narkotikų vartotojų Estijos, Latvijos ir Lietuvos laisvės atėmimo vietose“, 2008.

Kita aktuali problema kalnimo įstaigose – metadono farmakoterapijos trūkumas. Priklausomi nuo narkotikų kaliniai neturi tokių galimybių dalyvauti metadono programoje kaip laisvėje esantys asmenys. Remiantis ŽIV ligos gydymo ir jo prieinamumo Lietuvoje vertinimo ataskaita⁹⁹, farmakoterapija metadonu praktiškai neprieinama tiek tais atvejais, kai prieš patekdami į kalnimo įstaigas priklausomi nuo opiatų asmenys metadono nevartojo, tiek ir tais atvejais, kai jie, būdami laisvėje, dalyvavo metadono farmakoterapijoje.¹⁰⁰

Tinkama pažeidžiamų asmenų apsauga apima ne tik kokybiškas sveikatos priežiūros paslaugas, bet ir tokių asmenų stebėseną ir jų saugumo užtikrinimą kalnimo metu. Teisinio reguliavimo padėtis Lietuvoje rodo, kad ši apsauga nėra pakankamai užtikrinama. Lietuvoje nėra numatyta tarptautiniuose dokumentuose įtvirtinta pareiga, kad kaliniai, kurie pripažinti pažeidžiamais (pažeidžiamumas asmenims pripažįstamas ne tik dėl sveikatos problemų, bet apima ir riziką, kad asmuo gali nusižudyti ar susižaloti), būtų: (1) apgyvendinami kalnimo įstaigos erdvėse, kurios yra tinkamiausios jų stebėsenai ir gydymui, kuri atlieka medicinos ar kitų reikšmingų įstaigų personalas¹⁰¹; (2) nuolat stebimi medikų ir kalnimo įstaigos personalo asmens kalnimo metu ir būtų fiksuojami šios stebėsenos duomenys¹⁰²; (3) kasdien lankomi (tais atvejais, kai yra patalpinti specialiose kamerose), ir kiek būtina dažniau lankomi gydytojų, kurie turi, *inter alia*, stebėti minimų asmenų fizinę ir psichinę sveikatą.¹⁰³

3.5. Žmogaus teisių standartai, susiję su reagavimu į nusikalstamas veikas, disciplina ir baudimu

Užtikrinant žmogaus teisių apsaugą kalnimo įstaigose ypač svarbus detalus nuobaudų skyrimo proceso reguliavimas, suteikiantis kaliniams pakankamai gynybos teisių, užtikrinantis tokio proceso objektyvumą ir nešališkumą. Kaip rodo EŽTT praktika, neretai kalinių ar sulaikytųjų teisės yra pažeidžiamos, kai jiems taikomos nuobaudos ar drausminės priemonės. Remiantis Komiteto ataskaitomis, galima teigti, jog tokie pažeidimai kaip smurto prieš kalinius naudojimas peržengiant leistinas jėgos naudojimo taikant nuobaudas ar užtikrinant tvarką ribas fiksuojami ir Lietuvos kalnimo įstaigose.¹⁰⁴ Komitetas pabrėžia ir tokių atvejų tyrimo pasyvumą, pavyzdžiui, Komiteto nariai, 2010 m. apsilankę Lietuvoje, konstatavo, kad nepaisant ankstesnių rekomendacijų tobulinti netinkamo pareigūnų elgesio su kaliniais atvejų tyrimo ir nusižengusių pareigūnų persekiojimo sistemą, pastaroji vis dar tinkamai neveikia.¹⁰⁵

Galima teigti, kad prielaidas įvairiems pažeidimams įgyvendinant disciplinos priemones kalnimo įstaigose sudaro ir nepakankamai reguliuojama bei neviseiškai tarptautinius teisinius reikalavimus atitinkanti teisinė bazė. Pavyzdžiui, kalnimo įstaigų veiklą reguliuojančiuose teisės aktuose tiesiogiai nenumatytas tarptautiniuose dokumentuose¹⁰⁶ įtvirtintas reikalavimas, kad apie visus smurto, patyčių,

⁹⁹ Eramova I., Joncheere K., Laukamm U. Ir kt. ŽIV ligos gydymo ir prieinamumo Lietuvoje vertinimas [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.unodc.org/documents/balticstates//Library/Other/Report_ART_Lithuania_LT.pdf> (prisijungta 2013 m. sausio 3 d.).

¹⁰⁰ Remiantis ataskaita, didžiausia problema ta, kad žmonės į kalnimo įstaigas patenka ne tiesiogiai, o per policijos areštines, kurias valdo Vidaus reikalų ministerija. Jei metadonas areštinėse neprieinamas, gydymas ten nutrūksta, todėl patekę į kalnimo įstaigą asmenys jau nebelaikomi farmakoterapijos metadonu dalyviais (žr.: Eramova I., Joncheere K., Laukamm Josten U. ir kt. ŽIV ligos gydymo ir prieinamumo Lietuvoje vertinimas [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.unodc.org/documents/balticstates//Library/Other/Report_ART_Lithuania_LT.pdf> (prisijungta 2013 m. sausio 3 d.).

¹⁰¹ SMR 22(2), 62, EPR 12.2, 39, 43.1, 46.2, 47.1, 47.2.

¹⁰² R(98)7:58, EPR 47(2).

¹⁰³ SMR 25(1), 32(3), R(98)7:66, EPR 43.2.

¹⁰⁴ Žr.: Report to the Lithuanian Government on the Visit to Lithuania Carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 14 to 18 June 2010 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.cpt.coe.int/documents/ltu/2011-17-inf-eng.htm#_Toc281836503> (prisijungta 2013 m. sausio 3 d.). Report to the Lithuanian Government on the Visit to Lithuania Carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 21 to 30 April 2008 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.cpt.coe.int/documents/ltu/2009-22-inf-eng.htm>> (prisijungta 2013 m. sausio 3 d.).

¹⁰⁵ Žr.: Report to the Lithuanian Government on the Visit to Lithuania Carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 14 to 18 June 2010 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.cpt.coe.int/documents/ltu/2011-17-inf-eng.htm#_Toc281836503> (prisijungta 2013 m. sausio 3 d.).

¹⁰⁶ EPR 52.2, 58.

grasinimo įvykius tarp kalinių ir apie bet kurią disciplinos pažeidimą būtų pranešama aukštesnio rango pareigūnui ir kad šie įvykiai būtų tinkamai fiksuojami ir tiriami. Lietuvos teisės aktuose taip pat tiesiogiai neįtvirtintas reikalavimas, kad kiekvieno proceso dėl kalinimo įstaigos pažeidimo veiksmai privalo būti suprantami kaliniams ir jiems, jeigu reikia, turi būti paaiškinti.¹⁰⁷

Tarptautiniai teisės aktai numato reikalavimą nedelsiant informuoti kalinį apie jam pareikštą įtarimą tokia kalba, kokią jis supranta, jei jis įtariamas pažeidęs discipliną. Kaliniui suprantamos kalbos reikalavimas Lietuvos teisės aktuose yra bendras: pavyzdžiui, BVK 11 straipsnio 1 dalies 1 punkto bei Suėmimo vykdymo įstatymo 13 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad nuteistieji (suimtieji) teisės aktų nustatyta tvarka turi gauti rašytinę informaciją apie bausmės atlikimo tvarką ir sąlygas, savo teises bei pareigas.¹⁰⁸ Šią informaciją bausmės vykdymo institucija pateikia lietuvių kalba arba nuteistojo gimtąja kalba, arba ta kalba, kurią nuteistasis supranta. Čia pažymėtinos dvi galimos tokio reguliavimo problemos. Pirma, teisės normos tekstas nukreipia vadovautis bendra informacija apie laisvės atėmimo bausmės atlikimo tvarką. Tokia dispozicija tarsi tiesiogiai neįpareigoja pateikti informacijos apie konkrečius pažeidimų atvejus. Antra, numatoma pasyvi kalinimo įstaigos pareigūnų pareiga – jie privalo pateikti informaciją kaliniui suprantama kalba kalinio prašymu. O tarptautiniai teisės aktai palieka kur kas mažiau erdvės interpretavimui: pabrėžiama aktyvi pareigūnų pareiga, t. y. įtarimų dėl pažeidimų atvejais pateikti kaliniui suprantamą informaciją, neatsižvelgiant į tai, ar pastarasis to prašo.¹⁰⁹

Tarptautiniai teisės aktai numato reikalavimą kalintiems asmenims suteikti pakankamai laiko pasiruošti savo gynybai ir / ar gauti teisinę pagalbą, jeigu yra atliekamas tyrimas dėl kalinimo įstaigos disciplinos ar taisyklių pažeidimo. Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių¹¹⁰ 205 punktas nustato, kad kiekvienas nuteistasis prieš baudžiamas turi būti informuotas apie nusizengimą, kuriuo jis įtariamas, ir jam turi būti suteikta galimybė apsiginti. Nėra reguliuojama, kaip ši galimybė turi būti konkrečiai įgyvendinama. Taip pat nėra aiškaus reikalavimo, kad kalinys turėtų pakankamai laiko apsiginti.

Taigi šios nuteistųjų teisės į gynybą reguliavimo spragos, sudarančios prielaidas pareigūnams piktnaudžiauti, netinkamai vykdyti disciplinos procesą, taip pat mažina kalinių galimybes apsiginti nuo pareigūnų netinkamo elgesio (ar jį įrodyti), kuris galėtų būti vertinamas kaip teisės nepatirti kankinimų, nežmoniško ar žeminančio elgesio ar būti taip baudžiamam pažeidimas.

¹⁰⁷ ICCPR 14(3)(f), SMR 30(3), ECHR 6(3)(e), EPR 59.e.

¹⁰⁸ Suėmimo vykdymo įstatymo 13 straipsnio 2 ir 3 dalyse įtvirtinta, kad, be kita ko, tardymo izoliatoriaus administracija privalo užtikrinti, kad kiekvienoje kameroje būtų iškabinta informacija apie Lietuvos Respublikos įstatymuose ir kituose teisės aktuose nustatytas suimtųjų teises, pareigas, draudimus ir dienotvarkę; tardymo izoliatorių darbuotojai, lankydami suimtuosius kameroje, taip pat jų asmeninio priėmimo metu prirėkus išaiškina suimtiesiems jų laikymo šiose įstaigose tvarką ir sąlygas, teises, pareigas ir jiems taikomus draudimus.

¹⁰⁹ ICCPR 14(3)(a), CERD 5(a), SMR 30(2). ECHR 6(3)(a), EPR 59.a.

¹¹⁰ *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 76-3498.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

Žmogaus teisių apsaugos požiūriu Lietuvoje yra aktualūs žmogaus teisių pažeidimai, susiję su netinkamu asmenų kalinimo sąlygų užtikrinimu: tarptautinės ir nacionalinės žmogaus teisių gynimo institucijos nuolat fiksuoja žmogaus teisės nepatirti nežmoniško ar žeminančio elgesio bei nebūti taip baudžiamam neužtikrinimo faktus.

Lietuvos teisės aktai dar neatitinka visų tarptautinių dokumentų standartų, užtikrinančių kalinimo įstaigose laikomų asmenų žmogaus teises. Atsižvelgiant į studijoje aptartas spragas, būtina peržiūrėti teisės aktus, reguliuojančius kalinimo įstaigų veiklą, ir juos suderinti su tarptautinių teisės aktų reikalavimais ir rekomendacijomis.

Pagrindinės žmogaus orumą neatitinkančių fizinių kalinimo sąlygų priežastys: (1) kalinimo įstaigų perpildymas, didžiąja dalimi lemiamas griežtos baudžiamosios politikos, ir (2) prasta fizinė kalinimo įstaigų pastatų būklė. Galima daryti išvadą, kad fizinės kalinimo sąlygos yra sunkiausiai sprendžiama problema, reikalaujanti finansinių išteklių ir socialiai nepopuliarių politinių sprendimų.

Lietuvos kalinimo įstaigų veiklą reguliuojantys teisės aktai neįtvirtina daugelio tarptautinių kalinių teisių apsaugos standartų arba juos įtvirtina abstrakčiai, stokojama detalesnio reguliavimo. Tam tikroms teisių apsaugos sritims privalu skirti daugiau dėmesio, nes nepakankamas teisinis reguliavimas gali sudaryti sąlygas kankinimams, nežmoniškam ar žeminančiam elgesiui ar baudimui. Darytinos tokios išvados ir siūlytini tokie patobulinimai:

1. Nepakankamai teisiškai reguliuojama ir užtikrinama asmens privatumo apsauga jam naudojantis higienos sanitariniais įrenginiais.

2. Maitinimo ir aprūpinimo apranga teisinis reguliavimas formaliai pakankamas, bet mažas šios srities finansavimas verčia abejoti, ar kalinių aprūpinimas maistu ir apranga yra pakankamas.

3. Nacionalinis teisinis reguliavimas įtvirtina nepakankamus kalinių saugumo standartus. Lietuvos teisės aktuose neįtvirtintas reikalavimas kruopščiai nustatyti, ar asmenys tinka gyventi kartu vienoje kameroje; nėra nustatyti reguliarūs asmenų saugumo patikrinimai, kurie, atsižvelgiant į tarptautinius teisinius reikalavimus, priešingai nei nustato nacionaliniai teisės aktai, visų pirma vertintini kaip įstaigos vadovų pareiga, o ne teisė.

4. Teisinis reguliavimas Lietuvoje numato žmogaus teisių apsaugos požiūriu netinkamą asmens kūno apžiūros reguliavimą: kūno apžiūros tvarka turėtų būti: (1) įtvirtinta ir detalai reguliuojama įstatymo; (2) atliekama laikantis proporcingumo principo bei diferencijuojama atsižvelgiant į skirtingus jos pagrindus bei tikslus.

5. Pažeidžiamų asmenų teisių užtikrinimo problema susijusi su nepakankamos kokybės sveikatos priežiūros paslaugų jiems teikimu bei teisės aktų, numatančių padidintą pažeidžiamų asmenų saugumo užtikrinimą, stoka. Ypač pabrėžtinos nepakankamos sveikatos priežiūros paslaugos priklausomybių turintiems kaliniams (pvz., metadono programa), palyginti su tokiais laisviems asmenims teikiamomis paslaugomis. Siekiant pagerinti pažeidžiamų asmenų situaciją kalinimo įstaigose, svarbu sveikatos priežiūros funkciją perduoti Sveikatos apsaugos ministerijai.

6. Kalinių baudimo (disciplinos) teisinis reguliavimas stokoja teisės į gynybą prieinamumo: nenumatoma aktyvi pareigūnų pareiga teikti informaciją ir paaiškinimus dėl atliekamų disciplinos veiksmų, nepakankamai įtvirtintas reikalavimas pateikti asmeniui informaciją (dėl konkrečių pažeidimų) jam suprantama kalba.

NAUDOTI ŠALTINIAI

Norminiai aktai, tarptautiniai dokumentai

1. 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista Protokolais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 156-7390.
2. 1984 m. Jungtinių Tautų Organizacijos konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 80-3141.
3. 1998 m. gruodžio 9 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 109-3004.
4. Areštinių vidaus tvarkos taisyklės. Patvirtinta Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. birželio 18 d. įsakymu Nr. 182. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 68-3095 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
5. Arešto, terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmes atliekančių nuteistųjų, suimtųjų ir vaikų (kūdikių), esančių pataisos namų vaikų (kūdikių) namuose, materialinio buitinio aprūpinimo normos. Patvirtinta Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2004 m. birželio 9 d. įsakymu Nr. 1R-139. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 93-3422.
6. Asmenų, laikomų kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose, maitinimo organizavimo taisyklės. Patvirtinta Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2006 m. gegužės 2 d. įsakymu Nr. 4/07-117. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 52-1923.
7. Basic Principles for the Treatment of Prisoners. The United Nations General Assembly resolution 45/111 of 14 December 1990.
8. Europos Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą bei jos pirmasis ir antrasis protokolai. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 86-2393.
9. Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2006 m. sausio 11 d. rekomendacija šalims narėms Nr. R (2006)2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“.
10. Fiziologinės mitybos normos asmenims, laikomiems kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. sausio 9 d. nutarimu Nr. 14. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 4-98.
11. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. The United Nations General Assembly resolution 2106 (XX) of 21 December 1965.
12. International Covenant on Civil and Political Rights. The United Nations General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966.
13. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2010 m. gegužės 11 d. įsakymas Nr. V-124 „Dėl didžiausio tardymo izoliatoriuje ir areštinėje leidžiamų laikyti asmenų skaičiaus ir minimalaus ploto, tenkančio vienam asmeniui, tardymo izoliatoriaus ir areštinės kameroje nustatymo. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 55-2731.
14. Laisvės atėmimo vietose veikiančių asmens sveikatos priežiūros tarnybų struktūros, etatų skaičiaus ir darbo tvarkos aprašas. Patvirtinta 2009 m. kovo 18 d. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymu Nr. V-195/1R-76. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 34-1323.
15. Laisvės atėmimo vietų apsaugos ir priežiūros instrukcija. Patvirtinta Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2005 m. liepos 4 d. įsakymu Nr. 4/07-130. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 89-3361 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
16. Laisvės atėmimo vietų modernizavimo strategija. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 121-5216.
17. Lietuvos higienos norma HN 24:2003 „Geriamojo vandens saugos ir kokybės reikalavimai“. Patvirtinta Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. liepos 23 d. įsakymu Nr. V- 455. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 79-3606 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
18. Lietuvos higienos norma HN 37:2009 „Policijos areštinės: bendrieji sveikatos saugos reikalavimai“. Patvirtinta Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2009 m. rugsėjo 29 d. įsakymu Nr. V-820. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 120-5168.
19. Lietuvos higienos norma HN 76:1999 „Laisvės atėmimo ir kardomojo kalinimo įstaigos. Įrengimas, eksploatavimo tvarka, sveikatos priežiūra“. Patvirtinta 1999 m. spalio 22 d. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymu Nr. 461. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 90-2668.
20. Lietuvos higienos norma HN 76:2010 „Laisvės atėmimo vietos: bendrieji sveikatos saugos reikalavimai“. Patvirtinta Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2010 m. kovo 30 d. įsakymu Nr. V-241. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 41-1999.
21. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341.

22. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 73-3084.
23. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
24. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolieriaus pažyma „Dėl patikrinimo Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime, vykusio 2011 m. birželio 15 d.“, 2011 m. rugpjūčio 22 d., Nr. 1/3D-2518 [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrski.lt/index.php?p=0&n=62&l=LT&search=0&gr=0&pazyma=5309>> (prisijungta 2013 m. sausio 3 d.).
25. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolieriaus pažyma „Dėl Vilniaus apskrities vyriausiojo policijos komisariato areštinės patikrinimo“, 2011 m. lapkričio 22 d., Nr. 1/3D-3112 [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrski.lt/files/452.pdf>> (prisijungta 2013 m. kovo 6 d.).
26. Lietuvos Respublikos suėmimo vykdymo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 81-3172 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
27. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2002 m. rugsėjo 23 d. įsakymas Nr. 253 „Dėl skiriamų maisto produktų vidutinių paros kiekių ir paros maitinimo išlaidų normų asmenims, laikomiems kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose, patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 98-4385.
28. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2006 m. gruodžio 29 įsakymas Nr. 1R-485 „Dėl Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2002 m. rugsėjo 23 d. įsakymo Nr. 253 „Dėl skiriamų maisto produktų vidutinių paros kiekių ir paros maitinimo išlaidų normų asmenims, laikomiems kardomojo kalinimo ir laisvės atėmimo vietose, patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 2-92.
29. Priklausomybės ligomis sergančių nuteistųjų gydymo laisvės atėmimo vietose tvarka. Patvirtinta Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir sveikatos apsaugos ministro įsakymu Nr. 118/V-234. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 39-1801.
30. Principles for the Protection of Persons with Mental Illness and the Improvement of Mental Health Care. The United Nations General Assembly resolution 46/119 of 17 December 1991.
31. Psichologinių tarnybų, veikiančių laisvės atėmimo vietose, darbo tvarkos aprašas. Patvirtinta Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2009 m. balandžio 6 d. įsakymu Nr. 1R-111. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 40-1526.
32. Recommendation No. R(2006)2 on the European Prison Rules.
33. Recommendation No. R (98) 7 Concerning the Ethical and Organisational Aspects of Health Care in Prison (Apr. 8, 1998). Council of Europe, Committee of Ministers.
34. Recommendation Rec(2003)23 on the Management by Prison Administrators of Life Sentence and other long term Prisoners. Adopted by the Committee of Ministers on 9 October 2003 at the 855th meeting of the Ministers' Deputies.
35. Recommendation Rec(2004)10 concerning the Protection of the Human Rights and Dignity of Persons with Mental Disorders. Adopted by the Committee of Ministers on 22 September 2004 at the 896 th meeting of the Minister's Deputies.
36. Recommendation no. R (82) 17 concerning Custody and Treatment of Dangerous Prisoners. Adopted by the Committee of Ministers on 24 September 1982 at the 350th meeting of the Ministers' Deputies.
37. Report to the Lithuanian Government on the Visit to Lithuania Carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 21 to 30 April 2008. CPT/Inf (2009) 22.
38. Report to the Lithuanian Government on the Visit to Lithuania Carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 14 to 18 June 2010. CPT/Inf (2011) 17.
39. Report to the Lithuanian Government on the Visit to Lithuania Carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from February 2004. Strasbourg, 23 February 2006 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.cpt.coe.int/documents/ltu/2006-09-inf-eng.htm>> (prisijungta 2013 m. sausio 3 d.).
40. Report to the Lithuanian Government on the Visit to Lithuania Carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 14 to 23 February 2000. Strasbourg, 18 October 2001 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.cpt.coe.int/documents/ltu/2001-22-inf-eng.htm>> (prisijungta 2013 m. sausio 3 d.).
41. Standart Minimum Rules for The Treatment of Prisoners. Adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held at Geneva in 1955. Approved by the Economic and Social Council by its resolutions 663 C (XXIV) of 31 July 1957 and 2076 (LXII) of 13 May 1977.
42. Sveikatos priežiūros tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos 2010 m. gruodžio 30 d. pažyma Nr. 11VL-176 „Dėl policijos ir teismo sulaikytų asmenų laikymo sąlygų, jų sveikatos priežiūros prieinamumo bei tinkamumo Vilniaus apskrities vyriausiojo policijos komisariato areštinėje“.
43. Tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklės. Patvirtinta Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2009 m. birželio 1 d. įsakymu Nr. 1R-172. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 68-2782 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

44. Tarnybos kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statutas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 39-1088.
45. Teritorinių policijos įstaigų areštinių saugos ir eksploatavimo reikalavimai. Patvirtinta Lietuvos policijos generalinio komisaro 2002 m. liepos 10 d. įsakymu Nr. 380.
46. The United Nations Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment. The United Nations General Assembly resolution No. 43/173 of 9 December, 1988.
47. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 68-2497.

Teismų praktika

48. *Airey v. Ireland*, 9 October 1979, Series A no. 32.
49. *Aydin v. Turkey*, no 23178/94, ECHR 1996.
50. *Aksoy v. Turkey*, 18 December 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-VI.
51. *Denmark v. Greece*, application no. 3322/67.
52. *Dikme v. Turkey*, no. 20869/92, ECHR 2000-VIII.
53. *Edwards v The United Kingdom*, no. 13071/87, 16 December 1992.
54. *Ireland v. United Kingdom* Application no. 5310/71.
55. *Karalevičius v. Lithuania*, no. 53254/99, 7 April 2005.
56. *Kudła v. Poland* [GC], no. 30210/96, ECHR 2000-XI.
57. Lietuvos Respublikos vyriausiojo administracinio teismo administracinė byla Nr. A⁶³ – 429/2009.
58. *Mouller and others v. Switzerland*, no. 10737/84, 24 May 1988.
59. *Multi v. Italy*, no 14146/88, 23 March 1994.
60. *Peers v. Greece*, no. 28524/95, ECHR 2001-III.
61. *Savenkovas v. Lithuania*, no. 871/02, 18 November 2008.
62. *Selmouni v. France* [GC], no. 25803/94, ECHR 1999-V.
63. *Susmann v. Germany*. Reports 1996 – IV.
64. *Sweden v. Greece*, application no. 3344/67.
65. *The Greek case*: Report to the sub-commission. [interaktyvus] Prieiga per internetą: <<http://www.uniceub.br/curso/mestrado/MaterialEstudo/01%20CASOS%20CONCRETOS/12%20TORTURA%20ETC/12.10%20THE%20GREEK%20CASE%20REPERCUSS%C3%83O/02%20REPORT%20COMMISSION%20PLENARY.pdf>> (prisijungta 2013 m. sausio 4 d.).
66. *Valašinas v. Lithuania*, no. 44558/98, ECHR 2001-VIII.

Specialioji literatūra

67. Aisling R. A Guide to the Implementation of Article 3 of the European Convention of Human Rights. Human rights handbooks, No. 6, 2003 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://echr.coe.int/NR/rdonlyres/0B190136-F756-4679-93EC-42EEBEAD50C3/0/DG2ENHRHAND062003.pdf>> (prisijungta 2013 m. sausio 3 d.).
68. Andrulionis G. Laisvės atėmimo vietų modernizavimo strategijos įgyvendinimas: atlikti darbai ir laukiantys iššūkiai [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.tm.lt/tm/LAVmodern_kita_info/> (prisijungta 2013 m. sausio 3 d.).
69. Bikelis S., Gutauskas A., Liesis M., Mališauskaitė-Simanaitienė S., Prapiestis D. Suėmimo skyrimo ir taikymo pagrindimas Lietuvoje. Mokslinė analizė. Vilnius, 2009.
70. Cullen A. Defining Torture in International Law: A Critique of the Concept Employed by the European Court of Human Rights. California Western International Law Journal. 2008. Vol. 34.
71. Čepas A., Dobrynina M., Nikartas S., Pocienė A. Išvada dėl rekomenduotinių laivės atėmimo įstaigų dydžių. Vilnius: Teisės institutas, 2010.
72. Eramova I., Joncheere K., Laukamm Josten U. ir kt. ŽIV ligos gydymo ir prieinamumo Lietuvoje vertinimas [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.unodc.org/documents/balticstates//Library/Other/Report_ART_Lithuania_LT.pdf> (prisijungta 2013 m. sausio 3 d.).
73. Juodkaitė D., Uscila R. Lietuvos įstatymų ir bendrosios strategijos dėl ŽIV/AIDS prevencijos ir slaugos tarp švirkščiamųjų narkotikų vartotojų laisvės atėmimo vietose analizė. Jungtinių Tautų narkotikų ir nusikalstamumo biuro (UNODC) ataskaita apie regioninio projekto „ŽIV/AIDS prevencija ir slauga tarp švirkščiamųjų narkotikų vartotojų Estijos, Latvijos ir Lietuvos laisvės atėmimo vietose“. 2008.
74. Nikartas S., Sakalauskas G., Mališauskaitė-Simanaitienė S. Įkalinimo įstaigų privatizavimas: užsienio valstybių patirtis ir perspektyvos Lietuvoje. *Teisės problemos*, 2008, Nr. 3.
75. Petkus A. Kriminalinė subkultūra ir jos įtaka recidyviniam nusikalstamumui. *Jurisprudencija*, 2001, t. 20 (12).

76. Petkus A. Kriminalinė subkultūra Lietuvos penitencinėse įstaigose: kriminologinė analizė. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
77. Sakalauskas G. Įkalinimas Lietuvoje: praktika ir prasmė. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2007, Nr. 2 (20).
78. Usik D. Tarptautinių baudžiamosios justicijos standartų realizavimo aspektai vykdant laisvės atėmimą. *Socialinių mokslų studijos*, 2010, Nr. 4 (8).
79. Vermeulen G. ir kt. Cross-Border Execution of Judgements Involving Deprivation of Liberty in the EU. IRCP. Maclu, 2011; Vermeulen G. ir kt. (ed.) Material Detention Conditions, Execution of Custodial Sentences and Prisoner Transfer in the EU Member States. IRCP. Maclu, 2011.

THE RIGHT TO FREEDOM FROM TORTURE AND CRUEL, INHUMAN OR DEGRADATING TREATMENT OR PUNISHMENT: PROBLEMATIC ISSUES OF ENSURING THE CONDITIONS OF IMPRISONMENT

Dr. Simonas NIKARTAS, Research Fellow
Law Institute of Lithuania

Summary

In the study the right to freedom from torture and cruel, inhuman or degrading treatment or punishment in the context of imprisonment is analysed. This right is a fundamental human right that is protected by international legal instruments and the Constitution of the Republic of Lithuania. This issue covers such basic human values as a personal integrity, dignity and protection.

The examination of the right to freedom from torture and cruel, inhuman or degrading treatment or punishment focuses on the most relevant issues – the existing situation in Lithuanian prisons and regulation of (non-) compliance with the international standards, which in turn is divided into 1) prisoners physical and housing conditions, 2) feeding and hygiene conditions 3) security of inmates, 4) protection of vulnerable persons, 5) responding to crimes, discipline and punishment.

In the study, the following conclusions are drawn. The right to privacy in prisons is not guaranteed in the context of using hygiene sanitary facilities. Although the legal regulation is sufficient, there is not enough financing to guarantee the right to adequate food and clothing in Lithuanian prisons. From the context of international legal standards, the Lithuanian legal acts inadequately secure prisoners' protection standards: there are no requirements for thorough selection process to determine whether individuals can live together in one chamber; there is no obligation for regular security checks. The legal regulation in Lithuania provides not appropriate inspection of a person's body: physical examination procedures should be (1) explicitly and in sufficient detail by law, and (2) to be carried out in accordance with the principle of proportionality. It is especially highlighted inadequate health care to prisoners with addictions (eg methadone program) compared to those services provided by the society. In order to improve the situation of vulnerable persons in prisons it is recommended to assign this function to the Ministry of Health. The punishment of prisoners (discipline) lack of legal regulation of the rights of the defense access: there does not exist an active duty for officers to provide information and explanations regarding disciplinary action performed.

Teisė nebūti kankinamam ir nepatirti žiauraus, nežmoniško ar žeminančio elgesio ar nebūti taip baudžiamam: probleminiai kalnimo sąlygų užtikrinimo aspektai . Mokslo studija / Lietuvos teisės institutas; Nikartas S.

Redagavo: Vesta Adomaitienė

Maketavo: Laima Valungevičiūtė

ISBN 978-9986-704-20-1 (Internetinis leidinys)